

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

En katedral möter sin tid

EN KATEDRAL MÖTER SIN TID

RED.
ANDERS ALBERIUS

Mellan 1998-1999 genomfördes Skara domkyrkas senaste stora restaurering. Den innebar en ombyggnation huvudsakligen av kor och krypta. Det var ett stort projekt. Under de 25 år som gått därefter har en hel del förändrats. En del faller undan och annat tillkommer. Livet och verksamheten i och runt den restaurerade domkyrkan fortsätter, som det har gjort under dess över 1000 år. Domkyrkan möter ständigt sin tid.

Arbetet kring 1999 års ombyggnation har nu sats på pränt och en bok är utgiven: *En katedral möter sin tid*. Här berättas vad som tänktes, hur det blev som det blev och varför det är som det är. En domkyrkorestaurering är en stor och genomgripande sak med krav på att hänsyn tas till historia, stil, kvalité, funktion med mera. Många är inblandade, mycket påverkas och många åsikter finns. Restaureringsprojektet följdes med intresse, också nationellt. I församlingen väcktes känslor. I stiftet sattes en standard. Skara är en av landets sju medeltida katedraler, den äldsta rikssvenska och Svenska kyrkan nationellt var djupt involverad, inte minst ekonomiskt.

Livet är en ström av timmar, dagar och år. Men rätt var det är ges ett tillfälle att stanna till. Boken gör det. När 25 år har passerat är det en bra tid för att minnas och värdera. Många som då var med och gjorde viktiga insatser har med glädje och engagemang skrivit och berättat. Men livet står aldrig stilla, så här finns också berättelser om hur katedralens liv hela tiden utvecklas vidare.

Författarna har funderat på vilket begrepp som bäst beskriver det som skedde. Var det en ombyggnad, en restaurering eller en renovering? Kanske lite av allt. Boken presenterades i domkyrkan söndagen den 18 maj.

Margit Sahlin

Margit Sahlin var en av de första kvinnorna som prästviges i Svenska kyrkan.

År 2000 firade hon att det var 60 år sedan hon doktorerade, 50 år sedan S:ta Katharinastiftelsen bildades, 40 år sedan hon prästviges, 30 år sedan hon blev Sveriges första kvinnliga kyrkoherde och 10 år sedan hon promoverades till hedersdoktor.

Den 1 mars 2003 avled hon. Begravningsgudstjänsten hölls i Engelbrektskyrkan och hon vilar nu på Uppsala gamla kyrkogård.

Läs mer på sid 2

Maria Eufrosyne

I år är det 400 år sedan Maria Eufrosyne föddes. Inför jubileet har Skara stiftshistoriska sällskap tagit initiativ till en antologi där pfalzgrevvinnans händelserika liv belyses ur olika perspektiv.

Om greve Magnus Gabriel De la Gardie, finns en omfattande litteratur. Maria Eufrosyne nämns däremot ofta endast i förbigående.

Genom antologins artiklar träder Maria Eufrosyne fram ur historiens marginaler – som tidig modern människa och som religiös aktör.

Läs mer på sid 14

Biskop Rhyzelius som arkitekt

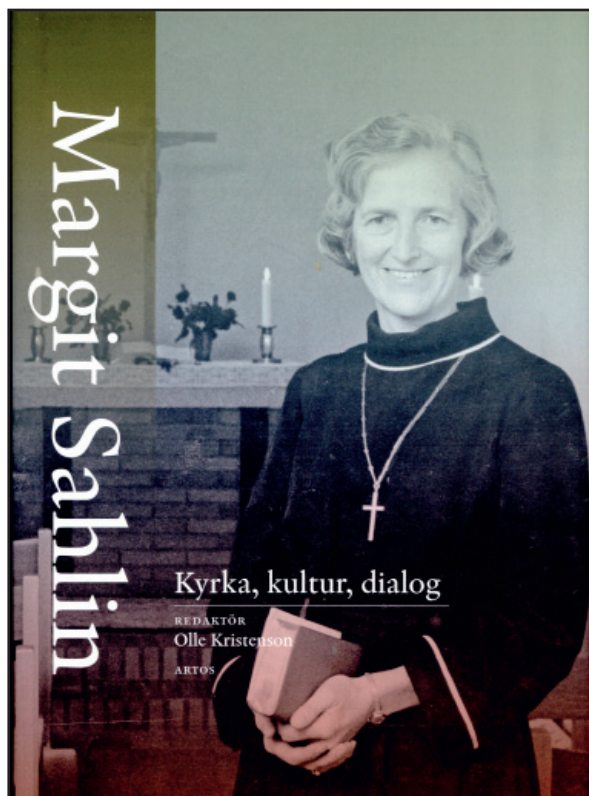
Andreas Rhyzelius (1677–1761), var Ods store son som blev både domprost och biskop i Linköpings stift, historieforskare, samlare, författare och eldsjäl. Men hur var det med hans gärning som kyrkoarkitekt?

Rhyzelius har varit med om att rita fyra kyrkor; Vists, Södra Vi, Stora Åby och Hallingeberg.

Mitten av 1700 talet var en kyrkobyggnadstid i Linköpings stift. Rhyzelius fick äran att inviga många kyrkor men det har varit mindre känt vilka han själv har medverkat i.

Läs mer på sid 16

Margit Sahlin – stridbar och sårbar

För många är väl Margit Sahlin mest känd som en av de tre första kvinnorna som prästvigdes i Svenska kyrkan 1960. Hon blev även senare den första kvinnan som blev kyrkoherde och hon grundade och var åren 1950 -1970 ledare för S:ta Katharinastiftelsen som kom att bli ett forum och mötesplats för tvärtänkande och diskussion för dialogen kyrka-samhälle.

I den nyutkomna boken *Margit Sahlin. Kyrka, kultur, dialog* ges en bredare och mångsidigare bild av en kvinna som kom att ha en kyrkohistorisk betydelse ända fram till sin död. Den pekar på hennes arbete inom Diakonistyrelsen som församlingssekreterare och en drivkraft i den framväxande kyrkliga kvinnorörelsen, hennes livslånga längtan efter ett evangeliskt klosterliv, hennes komplicerade förhållande till högkyrkligheten, dialogen med kvinnorörelse och kulturliv och hennes internationella engagemang.

15 författare ger varsin bild och tolkning av henne liv. Boken är uppdelad på tre kapitel: 1. En kyrkans kvinna – stridbar och sårbar 2. Margit Sahlins europeiska perspektiv och 3. Tro och livstolkning – om Margit Sahlins senare teologiska författarskap. Det är genomgående välskrivna och initierade artiklar som presenteras.

Stiftelsen Sverige och kristen tro som är utgivare har en bred skriftserie där man lyfter fram enskilda personer som betydtt mycket för Svenska kyrkan, och då inte bara akademiker. Olle Kristensson är redaktör.

Margit Sahlin föddes 1914 i ett akademiskt hem i Stockholm. Fadern var docent i filosofi och rektor på Högre realläroverket på Norrmalm. Farfadern, professor i filosofi vid Uppsala universitet. Systemen Gunvor disputerade 1928 vid 23 års ålder på en avhandling på franska. Även Margit gick den akademiska vägen och disputerade 1940 på avhandlingen *Études sur la Carole médiévale. L'origine du mot et ses rapports avec l'Église*. Hon har senare beskrivit disputationen och den efterföljande tiden som fylld av besvikelser. Avhandlingen ledde inte till en docentur vilket var en besvikelse. I brev kritiserar hon efteråt både sin handledare Johan Melander liksom fakul-

tetsopponenten Paul Falk. Hon kände sig orättvist behandlad vid disputationen. Därmed grusades eventuella akademiska drömmar och en oro för framtiden kom över henne.

Hon anträdde nu den teologiska vägen och blev teol. kand. 1943. och genomgick provår för blivande läroverkslärare 1948/49 i den ovanliga ämbetskombinationen kristendoms-kunskap och franska. Efter provåret lade hon lärarplanerna på hyllan. Ett arbete på Stockholms stadsmission vidtog. Åren 1945–1970 var hon sekreterare i Svenska kyrkans centralråd.

Hon kom att resa i Frankrike och där besöka kloster och kommuniteter. Båda sammanhangen lockade henne. Hennes andliga utveckling drogs åt det liturgiska och högkyrkliga. Hennes kyrkliga horisont blev allt vidare.

Under lång tid brevväxlade Margit Sahlin med Gunnar Rosendal. Han svarar henne 1938 att han ansåg att hennes brev hade varit underbart vederkvikande, fast innehållet är heretiskt. För Rosendahl var det "ofattbart att man samtidigt kan ha Frökens fullständigt katolska kyrkosyn och arbeta för kvinnliga präster". Brevkontakten upphörde senare då Sahlin fann det meningslöst att fortsätta.

Redan 1938 hade Margit Sahlin skrivit en artikel i *Vår Lösens* med titeln "Nytt kvinnligt ämbete i kyrkan?". Ett sådant skulle vara till gagn både för kyrkan och för kvinnorna. En tro som följde henne hela livet.

Det var intresset för nattvarden och ett fördjupat andligt liv som förde Sahlin i kontakt med högkyrkligheten. Rörelsen stod för något friskt i den svenska kontexten, inte minst eklektiskt. Förutom Rosendal kom kontakterna med Mary von Rosen och Magda Wollter att betyda mycket. Båda dessa kvinnor var ledande inom *Societas Sanctae Birgittae* (SSB). Båda delade hennes längtan efter att kvinnor skulle få en viktigare roll i kyrkan. Båda sökte senare avråda henne från prästvigning då de såg att vigningen var ett tecken på att Svenska kyrkan rört sig bort från katoliciteten och blivit behärskad av en "Avkristnad statsmakt". Efter prästvigningen sa von Rosen: "Jag anser, att du slagit in på fel väg i ditt arbete och är naturligtvis besviken och bedrövad över den saken." Men de skulle inte ha "svårt att räcka varandra händerna över den djupa klyftan i Kyrkan. Vi kunna väl knappast låta bli att göra det – kärlekens makt övervinner ju allt."

Margits prästvigning blev speciell. Den ägde rum på Palm-söndagen 1960 i S:ta Katharinastiftelsens kapell på Österskär under ledning av ärkebiskopen Gunnar Hultgren. Samtidigt firades en motsvarande prästvigning i Storkyrkan för Stockholm stift. Genom denna "särvigning" kom hon att få en ställning utanför gemenskapen med stift och kontrakt, fränsett åren 1970-1979 då hon var kyrkoherde i Engelbrekts församling i Stockholm. Men det var också i dessa sammanhang som hon kom till sin rätt. De nio kyrkoherdeåren var ur många perspektiv arbetsamma och krävande med mycket motstånd och missförstånd. Efter sin pensionering kunde hon åter uppta dialogen och samtalet med människor på ett djupare sätt även om mycket sådant provades i Engelbrekt. Året innan sin pensionering blev hon kallad till teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet, en utnämning som betydde mycket för henne och ett slags bekräftelse på hennes arbete.

År 2000 firade Margit Sahlin att det var 60 år sedan hon doktorerades, 50 år sedan S:ta Katharinastiftelsen bildades, 40 år sedan hon prästvigdes, 30 år sedan hon blev Sveriges första kvinnliga kyrkoherde och 10 år sedan hon promoverades till hedersdoktor.

Den 1 mars 2003 avled hon i sitt älskade Dalarna. Begravningsgudstjänsten hölls i Engelbrektskyrkan. Hon vilar i familjegraven på Uppsala gamla kyrkogård.

År 2015 bildades Margit Sahlin Akademien, en plattform för meningsutbyte mellan forskning, samhälle, kultur, och kyrka i Margit Sahlins anda. Akademiens syfte är även att stimulera till forskning om Margit Sahlin.

Biografen över Margit Sahlin är skriven på ett bra och värdefullt sätt. Man lockas hela tiden att läsa vidare om henne och hennes både spännande och annorlunda liv. Väl värd att rekommendera till läsning och studium.

I *Margit Sahlin. Kyrka, kultur, dialog* medverkar: Birgitta Brodd, Sven-Erik Brodd, Per Hansson, Jonas Jonson, Olle Kristenson, Sinikka Neuhaus, Inga Sanner, Fredrik Santell, Annika Sjöqvist Platzer, Carl Sjösvärd Birger, Andreas Wejderstam, Anders Wejryd, Gunnar Weman, Carl Otto Werkelid och Madeleine Åhlstedt. Boken är utgiven på Artos bokförlag och omfattar 336 sidor.

Johnny Hagberg

Katedralsboken presenterad i katedralen

Stiftshistoriska sällskapets ordförande Johnny Hagberg, redaktören Anders Alberius och biskop Ulrika Fritzon.

Ett välbesökt boksläpp för boken *En katedral möter sin tid* hölls i Skara domkyrka söndagen den 18 maj. En så omfattande bok om Skara domkyrka har inte utkommit på hundra år och är den första i vår skriftserie som helt ägnas åt katedralen. Domprost em. Anders Alberius har varit redaktör för antologin och introducerade i tur och ordning författarna för de olika bidragen, som sedan presenterade innehållet i sina artiklar. Tre inventarier, vars placering har lett till diskussioner genom tiderna lyftes särskilt fram: 1700-talsdopfunten i kalksten, Soopska gravmonumentet och högkorets altarpopsats.

Den nya boken beskriver inte enbart byggnadshistoriska förändringar, som ju ofta blir väldokumenterade och som vi nu tar för givna. Hur katedralens användning har förändrats efter renoveringen belystes också. Ljusbäraren, de digitala psalmtavlorna, påskluset och kyrktoget nära ingången är exempel på hur förändringar i kyrkans liv också har påverkat kyrkorummet.

Det blev en dag full av återseenden, särskilt för dem som

varit involverade i den stora ombyggnationen, som gick både snabbare och blev billigare än förväntat trots att den bjöd på en del överraskningar i samband med utgrävningen av kryptan.

Boken är rikt illustrerad och omfattar 164 sidor i större format. Pris 250 kr + frakt. Den kan beställas på skarastiftshistoriska.nu

Helena Långström Schön

Varnhemsorgeln tar form – invigningsdatum satta

Samma dag som pandemin var ett faktum hade orgelgruppen kallat till en pressträff för att presentera den storslagna idén att samla in till en orgel med barockklanger – ett projekt i mångmiljonklassen.

Av förklarliga skäl fick insamlingen en trög start men efter flera stora donationer tog projektet stora kliv framåt. Nu är orgeln snart finansierad men ytterligare gåvor behövs till projektet – inte minst till de stora förgyllda piporna i orgelfasaden. Dessa går fortfarande att boka sig för, till efterkommande generationers fromma. Arbetet i orgelgruppen handlar till stor del om att säkerställa att alla delar med piptillverkning, snickeridetaljer, montering, målning och förgyllning blir så likt förlagan, De la Gardies barockorgel, som möjligt.

Av de tretton miljonerna insamlade medel är 95 % hantverkskostnader som landar lokalt i Skaraborg och för hantverkstraditionerna och kunnandet vidare till nya generationer. Byggnationen beräknas vara klar i september. Därefter vidtar arbetet med intonation på plats. När orgelpiporna monteras på orgeln är de fortfarande stumma, utan munnar. Att ge dem den rätta klangen och att samverka med varandra och omgivningen är ett stort arbete och det tar sin tid. Men tre dagar i maj 2026, 29-31 maj kommer orgeln att få glänsa med sina nya klanger och harmonier.

I år är det 400 år sedan Maria Euphrosyne föddes, och som en del av det jubileet presenterades under orgeldagen också en ny bok om hennes liv och verk i Magnus Gabriel de la Gardies skugga. Två av artikelförfattarna medverkade med kortare föredrag om bokens tillkomst och innehåll. Redaktörer för boken har varit Susanne Tienken och Johnny Hagberg.

Efter orgeldagen i Varnhems klosterkyrka den 31 maj (som samlade 250 intresserade) hölls årsmöte för Skara stiftshistoriska sällskap. Föreningen kan se tillbaka på ett händelserikt år med bland annat fyra bokutgivningar. Styrelsen omvaldes i sin helhet.

Helena Långström Schön

Intressanta och genanta möten i den lärda världen

Under min tid som ordförande i Föreningen för Västgötalitteratur (1989–2024) och Skara stiftshistoriska sällskap (2004–) har jag mött många personer som blivit medarbetare i föreningarnas bokutgivning. Det har varit en stor förmån att träffa kvinnor och män med stora och gedigna kunskaper i sina ämnen. Det har varit historiker, filologer, teologer, musikvetare och många andra som blivit goda vänner och som har delat med sig av sin erfarenhet och lärdom. Det har varit intressant att ha fått se hur de bearbetar sin lärdom, sitt material därefter också fått se det färdiga resultatet i en bok eller uppsats. Ibland har dessa möten med dem visat en stor överskattad tro på vad redaktören och utgivaren själv kan prestera. Jag vill här dela några minnen.

Sven Blomgren

Vid Jubeldoktorspromoveringen i Uppsala 1984.

Latinprofessorn Sven Blomgren, Vänersborg, lärde jag känna i 1980-talets början. Jag var då präst i Väne Åsaka församling där hans farfar Anders hade tjänstgjort. Vi hade också flera andra gemensamma beröringspunkter. Sven var redan då aktiv med översättningar av västgötska, latinska topografiska dissertationer, till svenska och kom att översätta samtliga. Vårt stora samarbete var med hans översättning av Sven Hofs *Dialectus Vestrogothica* som Föreningen för Västgötalitteratur utgav år 1993. Originalarbetet av Hof var tryckt i Stockholm 1773.

Sven Hof var son till Skara skolas rektor som senare blev prost i Levene, Johannes Hof och hans hustru Christina Wallvik. Uppväxten i Levene har också gjort att många dialektala ord från denna trakt finns med i hans *Dialectus*. Han var född 1721 och blev 1746 lektor i matematik i Skara och 1750 lektor i vältalighet. Han erhöll professors namn vid sitt avsked från Skara skola 1757. På samma sätt erhöll också Sven Blomgren professors namn för sitt arbete med latinet även om han alltid hävdade att han "blott var en lekman inom latinet".

Sven Hofs stora intresse var språkforskning och hans ordbok över västgötadialekten omfattar 3 000 ord. Det fanns under lång tid en önskan att få denna ordbok översatt. Genom samarbete med Sven Blomgren, Biblioteksrådet Nils Sandberg och Antikvarie Wilhelm Ängemark kunde översättning till slut presenteras vid årsmötet i Skara 1992 som föreningen höll. Blomgren blev samtidigt Hedersledamot.

År 2002 var det på nytt dags att fråga Blomgren om ett annat arbete. 2004 var det 200 år sedan A. F. Skjöldebrand gav ut sin beskrivning av fallen i Trollhättan. Originalen var på franska med titeln *Description Des Cataractes et du Canal De Trollhätta*. Jag var hembjuden till Sven och hans hustru Rut (Helander) och passade på att ta upp frågan. Det är då som han säger de trosvisa orden: "Den kan du väl översätta själv? Den är ju på franska." Än idag minns jag den rodnad som spred sig över mina kinder. Blomgren trodde alltså på fullt allvar att jag hade kunskaper att översätta detta franska, historiska och tekniska arbete? Hur som helst kom boken ut och ingår i Västgötalitteraturs skriftserie. Tyvärr fick han aldrig se sin översättning i tryck. Sven Blomgren var född 1908 och avled 2004. Makarna är begravda i Flistad.

Bengt Hägglund

Bengt Hägglund

Professor Bengt Hägglund i Lund lärde jag känna i samarbetet med utgivandet av Matthias Hafenreffers *Compendium doctrinae coelestis*. Han var också då sedan en tid en intresserad medlem i vårt stiftshistoriska sällskap.

Hafenreffer (1561–1619) var från 1592 professor i Tübingen både i teologiska ämnen och i matematik. Han hörde till den württembergiska traditionen, som både före och efter honom haft ett stort inflytande på svensk teologi och fromhetstradition. Hans stora arbete var *Loci theologici* som trycktes och gavs ut som ett kompendium i Sverige 1612. Verket hade betydelse ända fram till 1740-talet.

Hafenreffers *Compendium* användes bland annat i Skara skola och biskop Jesper Swedberg var en stor beundrare av Hafenreffer och bidrog till att han lästes av eleverna i en förkortad version som han själv hade översatt och utgivit. Biskopen brukade också regelbundet Hafenreffers latinska utgåva som underlag för disputationerna vid prästmöten. Detta var också en av anledningarna till att Skara stiftshistoriska sällskap gav ut kompendiet i översättning och med inledning och kommentarer. Bengt Hägglund och latinisten Cajsa Sjöberg utförde arbetet med boken som utkom 2010.

Vid ett besök i Bengts bostad på Galjevångsvägen i Lund fick jag förmånen att bese hans bibliotek som var mycket praktfullt och som till stor del hade inköpts från Östtyskland efter kriget. Östtyska staten var mån om att få in västvaluta och sålde därför böcker ur olika bibliotek. På så sätt kunde Bengt för ett rimligt pris införskaffa mycket sällsynt, äldre teologisk litteratur som den Östtyska staten inte var intresserad av. Bibliotekets äldsta bok var Petrus Lombardus fyra sentensböcker, *Libri quattuor sententiarum*, tryckt i Basel 1489. Bengt medverkade med en artikel om sina böcker i en Festschrift som jag fick på min 60-årsdag 2012.

Efter att ha blivit förevisad biblioteket med de vackra banden, sade han: "Kan inte du vara med i arbetet med översättningen. Det är relativt enkelt latin." Enkelt latin! Kanske hade han misstagit sig på mitt kunnande då jag utan stakande kunde läsa boktitlarna och vi kunde samtala om böckernas innehåll. Nu är inte detta särskilt märkvärdigt för en boksamlare. Återigen kände jag att rodnaden kom över mina kinder. Jag hoppades att den lärde mannen inte skulle notera den.

Bengt Hägglund var född 1920 och avled 2015. Åren 1969–87 var han professor i kristendomens idéhistoria i Lund.

Ingmar Milveden

Ingmar Milveden vid sin disputation 1972.

Docent Ingmar Milveden var tonsättare, musikforskare och kyrkomusiker. Han disputerade för filosofie doktorsgraden 1972 med avhandlingen *Zu den liturgischen <Hystorie> in Schwe-*

den. Avhandlingen ägnades i huvudsak de fyra hystorior som enligt traditionen har tillskrivits biskopen i Skara 1278–1317 Brynolf Algotsson. Milveden ifrågasatte i avhandlingen att Brynolf skulle ha skrivit hystorierna till 1) den helige Eskil, 2) den saliga Elin från Skövde, 3) jungfru Maria eller 4) till åminnelse av det tillfälle år 1304 då en tagg från Kristi törnekrona skall ha skänkts till Skara domkyrka av den norske kungen.

Milveden stod för sin uppfattning även om han var tämligen ensam i forskarvärlden att inta den position som han hade. På sin avhandling blev Milveden docent i musikvetenskap vid Uppsala universitet, där han i perioder tjänstgjorde som tillförordnad professor 1979–1986. Till hans vetenskapliga gärning hör ett flertal bidrag till *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Under ett decennium var han kyrkomusiker i S:t Pers kyrka i Uppsala. Han var ledamot av Kungl. Vetenskapsamhället i Uppsala och Musikaliska Akademien. I nuvarande psalmboken har han tonsatt fyra psalmer.

Vi lärde känna varandra i början av 2000-talet. Visserligen hade vi träffats redan under min studietid i Uppsala och hade flera gemensamma bekanta men nu blev det mer på riktigt. Han kom att medverkade med artiklar i böckerna *Birgitta och Västergötland* 2003 och *Biskopen och Törntaggen* 2004. Samarbetet blev intensivt. När han skickat ett korrektur följde dagligen brev och telefonsamtal med ändringar. Det kunde bli både tio och tjugo brev per artikel vilket även kan vara påfrestande för en vänlig redaktör.

Jag var mycket glad att få överlämna *Skaramissalet* till honom strax före hans död. Han tog emot det med stor glädje och uttryckte sin tacksamhet att detta nu var klart.

När vi vid ett tillfälle gick igenom någon av hans artiklar tyckte han inte att man behövde översätta latinska texter och sa: "Johnny – min käre broder. Detta behöver inte översättas. Nu förstår du, vänder vi oss till en allmänbildad grupp och de kan sitt latin." Jag tror tyvärr att den gode Ingmar tog miste här. Han var själv grundlärare och trodde starkt att de flesta andra hade samma bildning. Han var trosvis i sin lärda värld. Han anade väl aldrig att hans avhandlingsspråk tyska skulle komma att bli ett nästan okänt språk i den akademiska världen?

Ingmar Milveden var född 1920 i Göteborg. Han avled i Uppsala 2007. Bland hans kyrkomusikaliska verk kan nämnas:

- Mässa i skördetid 1969
- Vid en korsväg (kyrkoopera) 1971
- Musica in honorem Sanctae Eugeniae 1982

Alf Härdelin

Alf Härdelin och jag lärde känna närmare varandra i början av 2000-talet genom en gemensam bekant (jag hade haft Alf som lärare i Uppsala). Han blev en trogen arbetare i Skara stiftshistoriska sällsks utgivning (enligt egen mening "slav") och utsågs till Hedersledamot. Han var en oerhört lärd och trevlig person att umgås med. Vi brukade för det mesta talas vid per telefon kring 16-tiden på lördagar. Han meddelade då vad som hänt under veckan i Uppsala. Hans tunga var erkänt vass och det var många som hamnade under kniven. När jag från sällskapet överlämnade en *Vännskrift* till honom i samband med hans 80-årsdag 2007 försökte jag stoltsera med ett ytterst kort hyllningstal på latin. Men efter att Härdelin vid ett flertal tillfällen avbrutit och rättat mig grammatiskt gled jag skamfullt snabbt över till svenska. Det kändes särskilt genant då det var flera lärda damer och herrar närvarande som kunde höra hans tydliga tillrättavisningar.

Han och Ingemar Milveden umgicks också och åt regelbundet lunch varje fredag. De gnabbades ofta på varandra i all kamratlighet. Milveden kallade Alf för "gossen" då denne var 7 år yngre.

I Uppsala sades det ofta att det bästa med Alf Härdelin är hans hustru Margareta! Margareta och Alf gästade oss några somrar och stannade oftast ett par dagar. Alf kallade det för "Estersemester" efter den kända Martin Ljung-sketchen. Under dessa dagar var det full uppassning och de långa kvällarna vikta för samtal. Härliga tider.

Alf Härdelin gav 2010 ut en memoarbok: *Minnen från vägen*, där han på ett sakligt och dramatiskt sätt berättar om sitt liv. Han väjer heller inte att kalla saker och personer vid deras rätta namn. Han berättar öppet om de svårigheter han hade både före och efter sin konversion till romersk-katolska kyrkan 1963. Konversionen kom att ligga honom i fatet vid sökandet av professorstjänsten i eget ämne i Uppsala. Nu blev han av regeringen utsedd att bära professors namn, en utnämning som gjorde honom väldigt glad.

Också inom den romersk-katolska kyrkan fick han motståndare. Han skildrar i boken flera sådana skärmytslingar. På grund av Alfs breda kunskap i det mesta som rörde katolsk tro var det inte lätt att diskutera eller ha en annan uppfattning.

Alf var forskare och lärare vid Uppsala universitet. Han rörde sig med stor säkerhet och lätthet i många intellektuella och i de flesta humanistiska sammanhang. Han var utan tvekan en av Sveriges främsta medeltidsforskare och hans stora verk (2005) var *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige*. Det tog honom 8 år att skriva denna bok som behandlar kyrkolivet i Sverige från Ansgar fram till stängningen av Vadstena kloster 1595.

2003 utkom hans översättning i urval av Birgittas uppenbarelser i serien svenska klassiker och var utgivna av Svenska Akademien.

Han var rastlöst verksam, nyfiken och engagerad. Han älskade att tala med de lärde på latin och med bönder på bönders vis. Och han älskade bådadera. Ett specialuttryck som han ofta använde var: "Jag arbetar, när jag inte har något annat för mig."

Han avled den 4 augusti 2014 och begravningen med requiemmässa hölls i Floda medeltida kyrka i Södermanland.

Johnny Hagberg

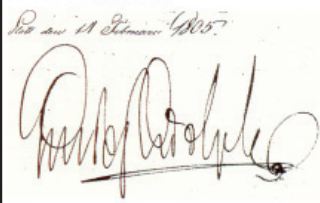
Sällskapet nuvarande medlemsblad 20 år

Skara Stiftshistoriska Sällskap

Medlemsblad 2005:1

Biskopskorset 200 år
- Bengt O.T. Sjögren

Den 14 februari 1805 undertecknade Gustaf IV Adolf ett kungligt brev var i han bestämde att alla svenska biskopar — även de båda i Finland — skulle erhålla ett guld kors med kedja till tecken på sin värdighet. Detta biskopskors (lat. *crux pectoralis*) hade då inte brukats efter reformationen. Kungen överlämnade personligen korset till ärkebiskopen, vars kors till åskådning från övriga är försett med en strålkrans eller gloria. Det framhålls också i det kungliga brevet att korset icke får bäras förrän biskopen är värd till sitt ämbete, och att detta vid följande vigningar skulle ske med orden: "Överlämnar jag härmed konungens fullmakt och därjämte biskopämbetet samt fören på ditt bröst en smärtsamt av Jesus Kristus till en bevisning på minnelse om att det är hans dyra församling som du skall förkunna och heligt värda, och det gör jag i Guds Faders, Söns och Den helige andes namn".

Fjorton dagar efter sitt beslut hade kungen att utnämna inte mindre än tre nya biskopar, vilket skedde 1 mars 1805: Jakob Axel Lindblom till ny ärkebiskop, tidigare biskop i Linköping, Nils Hesselén, biskop i Lund, Carl Gustaf Nordin, biskop i Härnösand.

Biskopen i Karlstad Olof Bjurback, som utnämns redan 1803/1807, var ännu inte vigd, men blev det den 10 mars 1805 i Slotskyrkan. Tack vare en dagboksanmärkning av den nye ärkebiskopen Lindblom får vi veta att han blev kallad till kungen den 10 mars, då kungen ålät honom det nya korset och överlämnade korset till de biskopar som vid tiden anställdes vid Bjurbacks vigning: Weidman i Skara, Tingstadius i Strängnäs, Mörner i Västerås, Wingård i Göteborg, Bjurback var alltså den fjärde som fick korset vid vigningsakten, i Slotskyrkan i kungens och hovets närvaro. Efter Lindblom var biskopstjänsten i Linköping vakant till hösten 1805: visbybiskopen Johan Müller avled i december samma år.

THURE WEIDMAN (1748-1820)
Olikt på mål av Carl Fredrik von Breda (1759-1818). Porträtt 74 x 62 cm.

På Carl Fredrik von Bredas redan 1800, sannolikt vid Norrköpings riksdag målade porträtt av Thure Weidman, här denne både korset och kungens överlämnelse av biskopämbetet, som han tilldelats just vid löstingsdagen 1800. Dessa dekorationer måste alltså vara tillägnade efteråt, vilket kan förklaras. Under tvåhundra år har Skara stifts biskopskors burits av tolv biskopar innan det vid vigningen i Uppsala domkyrka hösten 2004 hängdes om Erik Aurelius hals. Före 1935 fick stiftets sin första emeritusbiskop i Hjalmar Danell. Han hade dock redan 1921 anskaffat ett "reservkors" inför sin resa till Indien, där han biskopsvigdes Ernst Heuman i Tranquebar, då han inte ville riskera originalkorset. Gustaf Ljunggren, som i kyrkomötet talat för bevarad pensionsgräns vid 75 år för biskopar, avled 61-årig i Skara biskopsgård 1950. Alla hans efterträdare har hittills näst den nya pensionsåldern och beklätt med emerituskors. Fram till Karl-Gunnar Grape död 2005/711 hade stiftet under hösten 2004 sammanlagt tre emeritusbiskopar. Barn har alltid fascinerats av guldkorset. Brita Spang har t.ex. skrivit en novell med titeln "Den Fule och guldkorset" (Svante på rullsgolvet, 1934). Brita Johansson, prästfru i Skövde, skrev 1948 en dikst om Gustaf Ljunggren, varar följande kan citeras: "Varifrån har han fått sitt kors, sig mor? Utav kungen eller Gud? Är det tungt att bära? Men han är ju stor. Han är nog glad i sin skrud".

Skara stiftshistoriska sällskap bildades 1992. De första åren utkom ett A 5 blad med 4 sidor. Redaktörer var från början Ingemar Ekström och Arne Sträng. De utkom med två blad per år till och med 2004.

Vårt nuvarande medlemsblad utkom i ett första fyrsidigt blad med storlek A 4 år 2005. Efter något år ökades volymen till åtta, därefter 16 och 20 för att i samband med 30-årsjubileet 2022 gå upp till 28 sidor.

Bladet 2005 innehöll en artikel om biskopskorset. Det var då 200 år sedan konung Gustaf IV Adolf i ett kungligt brev beslutade att svenska biskopar skulle erhålla ett kors och en kedja i guld som tecken på sin värdighet. Den förste biskopen i Skara stift som erhöill denna värdighet var Thure Weidman. Först 1935 fick Skara stift sin förste emeritusbiskop i det att Hjalmar Danell pensionerades. Då han redan 1921 hade införskaffat ett förgyllt reservkors kom han att bära detta.

Sällskapet vice ordförande Lena Maria Olsson Floberg skrev om Vänga kyrka som 2005 fyllde 100 år och Nils Hjertén hade med en artikel till minnet av biskop Karl Gunnar Grape som den 7 januari 2005 hade avlidit.

En gedigen lista med Ny litteratur återfinns på bakre sidan. Det var både böcker och artiklar, och listan var sammanställd av Arne Sträng.

Robin Gullbrandsson

LEO XIV

Kardinal Robert Prevost, född 1955 och uppvuxen i Chicago men länge verksam i Peru, har valts till påve. Han gick tidigt in i Augustinorden, studerade kanonisk rätt i Rom, prästvigdes 1982, blev doktor och skickades 1985 till Peru. 2013 återvände han till Chicago för att året därefter utnämnas till biskop av Chiclayo i Peru. I januari 2023 kallades han till prefekt för dikasteriet för biskopar i Rom, blev kardinal samma år och i januari i år kardinalbiskop. Inom Augustinorden blev han 1999 provinsialprior och sedan under två perioder generalprior.

Hans motto som biskop är *In illo uno unum* (I denne ende är vi ett).

Han har valt namnet Leo XIV, vilket visar på påtaglig självständighet och samtidigt en stor ödmjukhet, en i raden av ett antal påvar men kanske särskilt nära några av dem, inte minst Leo XIII, en av de längst regerande genom historien (1879–1903), som var väl medveten om människans längtan efter fred och rättvisa på samma gång som han var säker på att svaret endast finns hos Kristus.

Påven förklarade sitt val av namn inför kardinalerna genom att säga att Leo XIII i sin encyklika *Rerum novarum* (1891) behandlade den sociala frågan under den första industriella revolutionen. Idag måste kyrkan tillsammans med mänskligheten svara på den nya industriella revolutionen och artificiell intelligens, nya utmaningar för försvaret av mänsklig värdighet, rättvisa och arbete.

Leo XIV har en gedigen pastoral erfarenhet som präst och biskop men på samma gång professor i kanonisk rätt och ledare för en orden. Han har beskrivits som ödmjuk, lyssnande och har hittills valt att inte stå i rampljuset.

Man kan skärså en nyvald påves bakgrund men det ger inte nödvändigtvis en rättvisande bild av vem denne påve kommer att bli. Det är uppenbart att själva ämbetet är förknippat med en särskild nåd som så småningom blir allt tydligare.

Hans första framträdande präglades av en medvetenhet om att ämbetet är större än hans person och vilar på Kristi uppdrag. Han gav vidare dennes egna ord ”Frid vare med er” till dem som samlats på Petersplatsen och till hela världen.

Leo XIV:s första predikan dagen efter valet var emellertid ett mästerverk både till sitt innehåll och sin koncentration. Här tonar en biskop av Rom fram som själv tar ett steg tillbaka för att Kristus ska bli synlig, en Kristus som mitt i världens och även de kristnas vilshenhet varken är en obetydlig, negligerbar individ eller en beundransvärd människa utan något helt annat och unikt, den levande Gudens son. Här lyfts även den helige Ignatius av Antiokia (död cirka 107 e. Kr.), det monarkiska episkopatets främste förespråkare, fram, som på väg till sitt eget martyrskap i Rom längs sin färd segervisat uppmuntrade de kristna.

I talet till kardinalerna betonade han några viktiga principer: En återgång till Kristi primat i förkunnelsen, hela den kristna gemenskapens missionsomvändelse, tillväxt i kollegialitet, uppmärksamhet på *sensus fidei* (de troendes förmåga), särskilt i dess mest lämpliga och inkluderande former, såsom folklig fromhet, kärleksfull omsorg om de minsta och utstötta, modig och tillitsfull dialog med den samtida världen i dess olika dimensioner och realiteter.

Emblemen på Läckö

Ett emblem är enligt *Nationalencyklopedin* ett "märke med symbolisk funktion", som numera återfinns "framför allt i kommersiella sammanhang". I antikens Grekland betecknade "emblema" en infälld dekorativ relief i kärl av ädel metall men kunde också användas om inläggning i mosaikgolv. Som lånord i latinet användes begreppet av Cicero om utsmyckning i retoriken.

Men om vi i *Nationalencyklopedin* låter blicken glida ned till uppslagsordet "emblematik" finner vi att emblem också kan stå för "en självständig konstform, en förening av bild och text". Denna konstform kan sägas vara en uppfinning av den italienske renässansjuristen Andrea Alciato, som 1531 gav ut en samling emblem som blev mönsterbildande och under 1500- och 1600-talen kom att följas av hundratals emblemsamlingar. I sin klassiska form består emblemet av ett motto (eller *inscriptio*) av en bild (*pictura*) i träsnitt eller kopparstick och en *subscriptio*, ofta i form av ett epigram, som förklarar den annars svårtolkade innebörden. Emblemen hade delvis sina rötter i de egyptiska hieroglyferna, som ännu inte hade kunnat tolkas då emblematiken introducerades. Visst kan man utan större svårighet förstå ett emblem vars *pictura* visar en sköldpadda som på ryggen bär en mast med ett för vinden buktande segel, åtminstone om man vet att mottot *Festina lente* betyder "skynda långsamt". Men emblemen skulle vara svårtolkade, kräva tankemöda och djup begrundan. De hade ofta en moraliserande och didaktisk tendens, vare sig de avsåg politik, samhällsliv, religion eller kärlek; kärleksemblemen utgjorde en egen subgenre.

Emblemsamlingar publicerades i en strid ström nere på kon-

tinenten, men i Sverige publicerades inga sådana under 1500- och 1600-talen, även om Schering Rosenhane på 1640-talet sammanställde en samling, *Hortus regius*, som dock inte kom ut av trycket förrän på 1970-talet. Däremot användes vad som på engelska kallas "applied emblems", tillämpade emblem, i form av målningar på slott och herresäten och i många kyrkor. Schering Rosenhanes palats på Riddarholmen har en svit emblem i form av väggmålningar efter förlagor av baronen själv, och på Skokloster finns en rad emblemmålningar, dock inte

Men den som i störst utsträckning tog emblemkonsten i bruk för sina byggnader var Magnus Gabriel De la Gardie, det svenska 1600-talets störste byggherre. Flera av slottskapellen i hans väldiga godscomplex försågs med emblem: Ekholmen, Höjentorp, Karlberg, Käggleholm, Jakobsdal (Ulriksdal) och Venngarn. På Venngarn och på Läckö är de ännu bevarade. Läckö, huvudgården i hans grevskap, fick nästan hundra emblemmålningar, de flesta, 56 stycken, utförda i verdaille (olika nyanser av grönt) i slottskapet, andra i hans gemål pfalzgrevinnan Maria Euphrosynes oratorium (bönekammare) och i hans bröder Pontus och Axel De la Gardies respektive sängkammare samt i form av så kallade *imprese* i slottets paradrum, Kungssalen.

Emblemen i slottskyrkan har tidigare undersökts av Göran Lindahl och Ingrid Rosell. Emblemmålningarna var inte uppdragsgivarens eller målaren Wilhelm Hindricks egna påfund utan höll sig strikt till emblemböckernas förlagor. Lindahl kunde på 1960-talet visa att de målningar som pryder slottskyrkans bänkavlar och greveläktarens bröstning utförts efter den nordtyske lutherske prästmannen Daniel Cramers *Emblemata sacra* från 1624. Motiven är "hjärtats historia", förpietistiska framställningar av hur hjärtat (=den kristne) genom jordelivets prövningar når frälsning. Cramers latinska distika har uteslutits, i stället klargörs emblemens innebörd genom hänvisning till bibelställen.

Läckös emblem har nu utförligt behandlats i en nyutkommen bok *Emblems at Läckö, An Insight into the Visual World of Magnus Gabriel and Maria Euphrosyne De la Gardie* (Skara 2024), utgiven av Skara stiftshistoriska sällskap och skriven av Simon McKeown, konsthistoriker vid det prestigefulla Marlborough College i England och ordförande i Society of Emblem Studies. Han är en av samtidens främsta emblemforskare och har tidigare behandlat svensk emblematik i artiklar om emblemmålningarna på Venngarn och Skokloster samt i västgötska kyrkor. Hans bok kompletterar och korregerar på vissa punkter tidigare forskning och kastar delvis nytt ljus över greveparets och 1600-talsaristokratis tankevärld och trosföreställningar. Boken är illustrerad med färgfoton av alla Läckös emblemmålningar och med foton också av alla de svartvita förlagorna.

Emblemens talrikhet i De la Gardies miljöer saknar motstycke, enligt McKeown: vurmen för emblem var "a habit of mind" hos greven. Med största omsorg valde han deras motiv och placering. I motsats till Lindahl och Rosell, som inte tyckte sig kunna spåra någon systematik bakom emblemens inbördes ordning i slottskapet, finner McKeown att deras placering är vald med hänsyn till den sakrala funktionen i olika delar av kapellet: de som har synd och frälsning som tema har sin plats i närheten av altaret, medan sådana som betonar bibelordets auktoritet återfinns invid predikstolen. Till vänster om ingången fördömer ett emblem den i kyrkan inträdande skrymtare som bara utåt visar fromhet. Emblemet

Usque Ad Mortem ("Ända till döds"), med *picturas* två hjärtan förenade av en ring och med två händer som fattar varandra, är en metafor för Kristi förening med själen men kan också föra tanken till den äktenskapliga föreningen mellan Magnus Gabriel och Maria Euphrosyne. Det återfinns på greveläktaren, vars undersida uppvisar greveparets sammanflätade monogram, som är det första som kyrkobesökarna får syn på om de lyfter blicken vid inträdet i kyrkan.

McKeown betonar Maria Euphrosynes självständiga medverkan inte bara i urvalet utan också i utformningen av emblemen, åtminstone i hennes egen bönekammare. Hon var en from kvinna, som dagligen följde ett rigoröst böne- och meditationsschema. Mot slutet av sitt liv publicerade hon i begränsad upplaga en uppbyggelsebok, *Der Geistlich-hungerigen Seelen Himmlisches Manna*, en antologi i vilken inte minst Johann Arndt flitigt citeras. Arndts mystiskt färgade lutherdom betydde mycket för Maria Euphrosyne, liksom för hennes man och för hennes svärfar Jakob De la Gardie. De fem emblemålningarna i bönekammarens tak går tillbaka på förlagor i ett par emblem böcker av den tyske och liksom Daniel Cramer Arndt-influerade lutherske teologen Johann Michael Dilherr: *Augen- und Herzens-Lust* (1661) och *Heilig-Epistolis-cher Bericht* (1663), vilka publicerats några år innan målningarna utfördes 1667.

Den större mittmålningen i bönekammaren avviker från Dilherrns förlaga men har samma *subscriptio*: "Herr! In deiner Wunden Höle/Ruhe findet meine Seele" ("Herre! I ditt sår finner min själ ro"). Hos Dilherr är det Tomas tvivlaren som sticker handen i lanssåret på Jesu sida för att försäkra sig om att det verkligen är den korsfäste och återuppståndne Kristus han möter. I takmålningen har Tomas bytts ut mot Maria Magdalena, som i den uppståndne tror sig möta "ortagårdsmästaren". Här sticker hon fingret i Jesu sidosår, trotsande hans uppmaning "rör icke vid mig" (*noli me tangere*), medan hon lägger andra handen över hjärtat i en traditionell fromhetsgest. Maria Magdalena är praktfullt, ja furstligt klädd, och McKeown gör troligt att Maria Euphrosyne velat se sig själv i synderskan, ur vilken Jesus "drivit ut sju onda andar". Hon hade ju också ett av sina förnamn gemensamt med Maria Magdalena.

Emblemen i Kungssalen är av helt annan karaktär. De tillhör den typ som brukar kallas *impresae* och är kopplade till en bestämd person. Här är det fråga om förra generationens fältherrar, trettioåriga krigets hjältar, fältmarskalken Jakob De la Gardies vapenbröder, och dessutom en samtida till Magnus Gabriel De la Gardie, Carl Gustaf Wrangel, som ännu hade några år kvar att leva då målningarna kom på plats i början av 1670-talet. Krigarna hyllas med sexton porträtt, utförda av De la Gardies betrodd målare Johan Hammer och hans medarbetare och är placerade parvis i salens åtta fönsternischer. Efter att Karl XI:s reduktion i början av 1680-talet berövat De la Gardie alla hans slott och gårdar förutom Venngarn i Uppland och Hjärtorp i Västergötland (det var drottning Kristinas bröllopsgåva till Maria Euphrosyne) fördes målningarna så småningom till Karlberg och ersattes först på 1970-talet av kopior. Under varje porträtt placerades en i grisaille målade *impresae*, som Magnus Gabriel valt för att passa till vars och ens personlighet och karaktär. Han hade hämtat dem ur *Symbola divina et humana*, som kom ut i flera upplagor i början av 1600-talet och innehöll en samling *impresae* som tillhört europeiska storheter. Dessa fick nu postumt låna ut sina *impresae* till svenska generaler och fältmarskalkar. Ett par exempel. Robert Douglas har fått en *impresae* med mottot *Nullius in verba* ("Han fruktar intet möte") och med bilden av ett mörskt blickande lejon i ett landskap; Hans Christopher von

Königsmarck: *Virtuti Fortuna Cedit* ("Lyckan tillfaller tapperheten") med en elefant som befriar sig ur ett fångsnät. Douglas *impresae* hade ursprungligen tillhört tyskromerske kejsaren Karl IV, Königsmarcks hade använts som *impresae* för kung Ludvig VII av Frankrike.

Att greveparet och kanske också deras ståndsgelikar förstod emblemens innebörd är nog klart, men hur var det med tjänarstaben, som på Läckö uppgick till ett par hundra personer, varav de flesta var illitterata? Säkert är McKeowns förmodan riktig: att slottskapellanen förklarade deras innebörd för gudstjänstbesökarna. För nutidens läskunniga men sällan latinkunniga Läcköbesökare ter sig emblemen kryptiska; det hörde ju till deras funktion att vara svärtolkade. Simon McKeown lyckas med lärdom och skarpsinne tolka innebörder och sammanhang och ger en nyckel till 1600-talets intellektuella och andliga miljö och dess elitors tankevärld. Skara stiftshistoriska sällskap har bidragit till att berika vår förståelse av vårt förflutna genom att ge ut denna gedigna undersökning, som trots sitt svårbemästrade ämne inte alls är besvärlig att ta del av.

Hans-Olof Boström

McKeown, Simon: *Emblems at Läckö, An Insight into the Visual World of Magnus Gabriel and Maria Euphrosyne De la Gardie*. Skara stiftshistoriska sällskap, Skara 2024. Inbunden, 388 sidor, rikt illustrerad. ISBN 978918668-65-4,

McKeown, Simon: *Läcköemblemerna. En insikt i Magnus Gabriel och Maria Euphrosyne De la Gardies bildvärld*. Svensk text. Skara stiftshistoriska sällskap, Skara 2025. Inbunden, 385 sidor, rikt illustrerad. ISBN 978918668-70-8,

Pris oavsett upplaga 250:- + frakt. Beställes genom skara-stiftshistoriska.nu

Narrskeppet

Humanisten och teologen Sebastian Brands satiriska allegori på vers över samtidens laster utkom för första gången på tyska under titel *Daß Narrenschiff ad Narragoniam* år 1494, en latinsk utgåva med titel *Navis stultifera* från 1506.

Boken beskriver ett skepp fullt av narrar på väg mot "narrarnas paradys", Narragonia. Genom de olika narrarna gestaltas olika typer av dårskaper, såsom den korrupte domaren, fyllo och den oduglige läkaren. Både den första och påföljande upplagor innehåller en stor mängd träsnittsillustrationer. Motivet med narrar inbjuder till humoristiska bilder och upptåg. Denna upplaga är tryckt av Nicolaus Lamparter, som började som boktryckare i Basel 1503. Han lät trycka upp flera upplagor av *Narrskeppet* under sin verksamhetstid

Skarabiskop gift vid första ögonkastet

Där står han liksom fångad i ögonblicket, predikande och angelägen, inte poserande. Nästan något impressionistiskt över det hela. Akvarell av Philip Jakob Thelott från 1697, samma år som han gifte sig. Så här såg han kanske ut när Sara Bergia mötte honom.

Jesper Swedberg (1653–1735) var Skara stifts biskop från 1702 till sin död. Han var gift tre gånger och hustrun när han som ny biskop flyttade in på Brunsbo var hustru nummer två, Sara Bergia. Swedbergs första hustru, Sara Behm, födde nio barn under deras trettonåriga äktenskap. Det yngsta barnet var inte året när hon hastigt dog. Jesper Swedberg sörjde, men behövde en ny hustru.

Under ett år sökte han efter någon lämplig kvinna och hörde då talas om Sara Bergia, som var bördig från hans gamla trakter i Dalarna. Hon var 44 år gammal och änka för andra gången. Jesper Swedberg berättar i sin självbiografi att han aldrig varken hade mött eller sett henne, eller ens visste om att hon fanns till. Han får berätta själv:

”Jag blev obemärkt underrättad om hennes gudfruktighet, fromhet, frikostighet mot de fattiga och att hon var välmående, såg väl ut och var en snäll hushållerska och hade inga barn. Summa, en sådan stod mig väl an.

Jag tager Gud till råds med innerliga böner och åkallan. Och som jag fick ingivelse och håg, skriver jag henne till och avslöjar mina tankar. Hon, genom Guds tillskyndan, samtycker till min begäran.

Två dagar före bröllopsdagen kommer jag till Stockholm, dit hon också två dagar i förväg, enligt avtal, kommen var. Jag förs in i en kammare, där hon satt allena före mig. Men jag visste inte, och kunde inte heller tänka, att det var hon, ty ingen sade mig detta. Jag sätter mig ned bredvid henne. Vi taloms länge vid, jag med henne såsom med en helt främ-

mande om allehanda saker. Tills hon äntligen frågar:

–Vad tycker professorn om vår överenskommelse?

–Vad skulle det vara för en överenskommelse, svarar jag.

–Det han har skrivit till mig om, säger hon.

Vad har jag skrivit till henne om. Det vet jag icke.

Hon sade:

–Skall vi icke imorgon vara brudfolk (övers: *gifta oss*)?

–Är hon densamma (övers: *Är det du*)! säger jag.

Då bekräftade vi vår vänskap med handslag, kärligt famntag och dylikt, till bægges inbördes fägnad och hugnad.

Gud vare evinnerligt lov och pris, som leder de sina så underligt och faderligt”.

Ur Jesper Swedbergs självbiografi från 1729

Anders Alberius

Pontius Pilatus

Varje söndag bekänner kyrkan hur Jesus Kristus blev pinad och korsfäst under Pontius Pilatus. Ingen romersk ämbetsman är därför mer känd av kristna än han – och ändå så okänd!

Det vi vet är att han var romersk prefekt och ståthållare i den romerska provinsen Judéen, åren 26–36 e. Kr., under kejsare Tiberius.

Nya Testamentet i Bibeln skildrar Pilatus i rätt positiv anda. Går vi till de få utombibliska källor som finns så ges där en bild av honom som ofta våldsam och illa omtyckt.

Pilatus tvingades till sist att avgå efter en massaker på oskyldiga samaritaner vid berget Geresim år 36. Han blev dömd i Rom av den nye kejsaren Caligula och landsförvisad till galliska Vienna i nuvarande Frankrike. Sedan försvinner han ur historien.

Inspirerad av Bibelns evangelier, koptisk tradition och egen fantasi har författaren i boken velat ge en mer positiv bild av Pilatus. I bokens berättelser träder han fram som en typisk maktmänniska men också som en god make och far. Här möter han också Jesus Kristus. Ett möte som kommer att förändra hans liv.

Boken omfattar 124 sidor och är utgiven på eget förlag.

Gunnar Björkander är pensionerad kyrkoherde i Skara stift och bosatt i Hjo.

Alf Härdelins doktorsavhandling – ur ett engelskt perspektiv

Alf Härdelin (1927–2014) var hedersledamot av Skara stiftshistoriska sällskap, och en flitig medarbetare i flera av sällskapets publikationer. Han är kanske mest känd som expert på medeltida teologi och spiritualitet, men hans doktorsavhandling handlade om anglikansk teologi, närmare bestämt nattvardsuppfattningen inom Oxfordrörelsen. När Härdelin avled publicerade Geoffrey Rowell, då anglikansk biskop av Gibraltar, engelska kyrkans Europa-stift, en artikel i tidskriften *New Direction* om ”Alf Härdelin, Sweden and the Oxford Movement” där han reflekterade över Alf Härdelin, hans doktorsavhandling liksom Oxfordrörelsens senare påverkan på Svenska kyrkan.¹

Oxfordrörelsens verksamhetsperiod brukar placeras mellan åren 1833 och 1845. Starten utgörs av en predikan av John Keble, som hölls i juli 1833 – *National Apostasy*.² Där protesterade Keble mot statens inblandning i vad han menade var interna kyrkliga angelägenheter, närmast statens avsikt att reducera antalet biskopsstift inom *Church of Ireland*, men frågorna gällde djupast huruvida kyrkan i sig själv var en del av staten eller om hon var en instiftelse av Gud; var hennes

1 Geoffrey Rowell (1943–2107), PhD 1968, DD 1997, biskop av Basingstoke 1994–2001, biskop av Europa 2001–2013. Han skrev ett flertal böcker, bland annat bland annat *The Vision Glorious* (1983), om den anglikanska rörelsen.

New Direction är en tidskrift som ges ut av Forward in Faith, som bildades 1992 av de grupper som motsatte sig den engelska kyrkans beslut att öppna prästämbetet för kvinnor.

Artikeln är i sin helhet tillgänglig på: <https://ndarchive.forwardin-faith.com/2017/10/16/alf-hardelin-sweden-and-the-oxford-movement/>
2 John Keble (1792–1866) anglikansk präst, ledare inom Oxfordrörelsen. Verksam vid universitetet i Oxford. Gav bland annat ut *The Christian Year* (1827). Keble College i Oxford är namngivet efter honom.

präster katolska präster eller var de tjänstemän i något annat? 1845, det markerade slutåret, var året för John Henry Newmans konversion till den romersk-katolska kyrkan. Oxfordrörelsen efterträddes av den anglikanska rörelsen.

Artikeln återges här något beskuren och bearbetad i svensk översättning.

Alf Härdelin, Sverige och Oxfordrörelsen

Alf Härdelin var författare till en mycket betydelsefull bok om Oxfordrörelsens eukaristiska teologi och dess förhållande till kyrkans och sakramentens teologi i vidare mening. *The Tractarian Understanding of the Eucharist*, som först publicerades 1965, förtjänar att bli mer allmänt känd.³

Alf Härdelin föddes 1927, äldst av fem barn till en präst i Svenska kyrkan som tjänstgjorde i den norra delen av landet. Senare flyttade hans far till en församling i utkanten av Stockholm. När Alf Härdelin var 18 år hade han en omvändelseupplevelse som förde honom in i den högkyrkliga katolska traditionen i Svenska kyrkan. Han studerade teologi i Uppsala och var särskilt influerad av studiet av kyrkofäderna.

Från Sverige till England

Härdelin prästvigdes i Svenska kyrkan 1954 och tjänstgjorde en tid i en församling på landet i Strängnäs stift, innan han 1958 återvände till Uppsala för sina doktorandstudier, vilka han framför allt kom att ägna Oxfordrörelsen. Detta förde honom till England och studier i Newman-arkivet vid Birmingham Oratory och i Oxfordrörelsens omfattande samling på Pusey House i Oxford.⁴ Där upptäckte han Puseys då opublicerade *Lectures on Types and Prophecies of the Old Testament* (1836) – ett starkt försvar av uppenbarelse som given genom ett gudomligt givet mönster av bilder och symboler. Newman ansåg att detta var ett övertygande svar på subjektivismen i D. F. Strauss *Jesu liv*, som undergrävde varje uppfattning om kristendomen som en uppenbarad och frälsande tro.⁵

I *The Tractarian Understanding of the Eucharist* använde Härdelin Puseys *Lectures* på ett övertygande sätt. Han följdes i detta av Donald Allchin, David Jasper, och, senast, av den nuvarande rektorn för Pusey House, George Westhaver, vars doktorsavhandling är den första fullständiga djupgående studien av Puseys föreläsningar, som visar hur de föregriper Henri de Lubacs och Austin Farrers teologiska arbeten.⁶

3 Oxfordrörelsens ledare kallades också traktarianer efter deras skrifter *Tracts for the Times*, som kom ut i 90 volymer under åren 1833–1841.

4 Edward Bouverie Pusey (1800–1882), anglikansk präst och professor i hebreiska och Gamla testamentet i Oxford. Pusey var en av ledarna för Oxfordrörelsen, särskilt efter Newmans konversion 1845.

5 John Henry Newman (1801–1890) anglikansk präst och teolog. Han var mycket betydelsefull i Oxfordrörelsen, och skrev flera av de traktater som spred rörelsens tankar. Han konverterade senare till den romersk-katolska kyrkan 1845, prästvigdes och blev kardinal 1879. Han skrev en lång rad betydelsefulla böcker, bland annat *An Essay on the Development of Christian Doctrine* (1845). Newman helgonförklarades 2019.

David Friedrich Strauss (1808–1874), tysk liberal teolog. Gav bland annat ut *Das Leben Jesu* (1835).

6 Arthur Macdonald Allchin (1930–2010), anglikansk präst och teolog, bibliotekarie vid Pusey House i Oxford 1960–1969, senare Canon of Canterbury Cathedral 1973–1987.

David Jasper (f. 1951), anglikansk präst, professor vid the University of Glasgow.

George Westhaver (f. 1968), sedan 2013 bibliotekarie vid Pusey

Geoffrey Rowell (1943–2107)

Som katolskt troende i Svenska kyrkan förespråkade Alf Härdelin, liksom många anglikaner, en "greteori".⁷ Genom att läsa Karl Rahner blev han, sade han, botad från all liberalism, men han fann sig alltmer dragen till den romersk-katolska kyrkan, och han upptogs där 1963.⁸ Hans akademiska meriter var sådana att han utnämndes till docent i Uppsala 1966 – endast en romersk katolik hade före honom innehaft en tjänst vid teologiska fakulteten där. Han undervisade och skrev under årens lopp arbeten i kyrkohistoria, historisk teologi, liturgi och spiritualitet, liksom böcker om liturgisk poesi och mariansk fromhet.⁹

Uppenbarelse och mysterium

I inledningen till *The Tractarian Understanding of the Eucharist* påminner Härdelin om att "Oxfordrörelsen var... inget system av abstrakta idéer utarbetade i separata studier, utan en rörelse av män djupt engagerade i sin kyrkas andliga väl... Den uppstod framför allt som en protest mot vad traktarierna själva kallade tidens 'rationalism'." "Deras kamp gällde 'den katolska tron' och 'auktoriteten', och riktade sig mot 'rationalism' och 'privat bedömning'." Härdelin betonade att den traktarianska ecklesiologin är sakramental, där evangeliet, som Newman sade, "inte bara är en form av ord, en rad meningar som kan skrivas på papper och läras in, och sedan bekännas." Trons objekt är inte ett visst antal artiklar, utan Kristus. Detta innebär att uppenbarelse och mysterium går hand i hand.

I kärnan av sin bok visar Härdelin hur central eukaristins

House i Oxford. Disputerade på *The Living Body of the Lord: E.B. Pusey's 'Types and Prophecies of the Old Testament'*, Durham University 2012.

Henri de Lubac (1896–1991) fransk kardinal, teolog och jesuit. En av 1900-talets mest inflytelserika romersk-katolska teologer.

Austin Farrer (1904–1968), anglikansk präst och teolog. Verksam vid Keble College i Oxford fram till sin död.

⁷ Greteorin = föreställningen om att de olika kyrkorna på det stora "kyrkoträdet" utvecklats naturligt och svarar mot olika folks och kulturers läggning. Vanlig inom den anglikanska traditionen.

⁸ Karl Rahner (1904–1984), tysk teolog och jesuit, en av 1900-talets mest inflytelserika romersk-katolska teologer.

⁹ Härdelin gavs senare av regeringen professors namn.

roll var för traktarierna, och hur deras teologi om Kristi verkliga närvaro utvecklades. John Keble förklarade tydligt i sin traktat *On Eucharistic Adoration*, att "varhelst Kristus är, där ska han tillbes", och han ska därför tillbes i eukaristins bröd och vin, genom vilket han ger sitt liv för att föda och uppehålla kyrkan som är hans kropp. Som Pusey lärde, är Kristi närvaro i eukaristin "utanför oss, inte bara inom oss"; det finns en "verklig och objektiv närvaro". Det fanns inom Oxfordrörelsen en tvekan inför transsubstantiationens formuleringar, eftersom de uppfattades definiera vad som i slutändan var ett mysterium. Pusey kunde därför argumentera mot både transsubstantiationen, som han menade var besläktad med rationalistiska förvrängningar av religionen, och mot evangelisk teologi som kunde reducera den sakramentala gåvans objektiva verklighet till en subjektiv andlighet av attityd eller känsla.

Offerdimension

När Härdelin skriver om eukaristins offerdimension noterar han att för traktarianerna är eukaristin "varken bara ett tillägnande av förtjänsterna av Kristi offer, eller bara individens självoffer", utan snarare "eukaristin är det medel varigenom den senare tas upp och förenas med Kristi offer, och sålunda görs helig, levande och godtagbar för Gud." Eller, som ARCIC:s uttalande om eukaristin framhåller, "vi dras in i rörelsen av hans [Kristi] självoffer."¹⁰ Härdelin avslutar därför: "I eukaristin, både som sakrament och offer, fann den traktariska teologin ett yttre objekt och ett fokus där alla dess avsikter samlades. För liksom tro och rättfärdiggörelse inte kunde skiljas från kärlek, lydnad och helgelse, så kunde inte heller sakramental nåd skiljas från sakramental dyrkan och självhängivenhet genom den. Kyrkan var inte bara en kanal för nåd till människor, utan den mystiska kroppen, mänskligheten införlivad i Kristus för att vara hängiven Gud".¹¹

Tillbedjan och spiritualitet

Det sista avsnittet i Härdelins bok analyserar hur för traktarianerna tillbedjan och spiritualitet utgick från en sakramental förståelse. Han noterar särskilt vikten av "etos". "Katolicismen är inte bara ett lärosystem, utan ett sinnelag..." eller "etos". Härdelin citerar med gillande Frederick Oakeleys¹² ord att "kravet att alla delar av gudstjänsten ska vara begripbara för alla"; att det inte ska finnas något "mysterium, inget symboliskt i dess ceremoniella eller dekorativa utförande, inte heller någon särskild helighet i det språk på vilket den högtidlighålls" är bara ytterligare ett exempel på det rationalistiska sinne som ser tillbedjan "som något riktat snarare mot mänsklig undervisning än mot Guds ära" – ord som fortfarande behöver höras i många delar av kyrkan idag.

Sakramentala gåvor

Eukaristin är ett mysterium av vördnad och kärlek, som ska tas emot med botgöring och med glädje. De sakramentala gåvorna gavs för att vi skulle växa i helighet och i Kristuslikhet. Med all sin önskan om ett vörtnadsfullt firande av nattvarden var traktarianerna uppmärksamma på farorna med både fascination och formalism. Det häpnadsväckande undret i Kristi sakramentala närvaro, när kyrkan firar nattvarden och de troende tar emot de livgivande och förvandlande mysterierna, är verkligen en insikt, som de Lubac berömt skulle komma att

¹⁰ ARCIC = Anglican–Roman Catholic International Commission.

¹¹ Alf Härdelin, *The Tractarian Understanding of the Eucharist*, Uppsala 1965, s. 219.

¹² Frederick Oakeley (1802–1880), anglikansk präst som konverterade till den romersk-katolska kyrkan. Blev senare romersk präst och Canon i Westminster.

uttrycka det: ”nattvarden skapar kyrkan liksom kyrkan skapar nattvarden”.

Vårt arv

Alf Härdelins studie av den traktarianska förståelsen av nattvarden är en påminnelse om vårt anglikanska katolska arv. Det är också en påminnelse om hur det fanns betydande kopplingar mellan den katolska väckelsen i England och en parallell, men mycket senare, sakramental väckelse i Sverige. Oloph Bexell beskriver i en studie av mottagandet av Oxfordrörelsen i Sverige hur gudstjänsten i 1800-talets Sverige, liksom tidigare i England, präglades av upplysningstidens rationalism.¹³

Söndagens huvudgudstjänst i den svenskkyrkliga församlingen var främst koncentrerad till predikan, omgiven av korta altarböner. Nattvarden befann sig på en lägst nivå, och i många församlingar fanns det mot slutet av århundradet knappt några nattvardsgäster alls. Den kyrkliga medvetenheten var också mycket låg. För många människor var det statskyrkans juridiska reglering, kyrkan som myndighet, som stod i förgrunden snarare än dess gudomliga ursprung och funktion som platsen för Guds närvaro och ingripande.

Inspiration och påverkan

År 1908–09 besökte en ung präst, Samuel Gabrielsson, England på ett stipendium som han fått genom medverkan av Nathan Söderbloms, senare ärkebiskop i Uppsala och en framstående ekumen.¹⁴ Gabrielssons besök sammanföll med Lambeth-konferensen 1908 och gav honom betydande kunskaper om anglikanismen. Han skrev om hur gudstjänstlivet i katedraler liksom kyrkor i Oxford och på andra håll var påverkade av den katolska väckelsen. Han beskrev Charles Gore och de som påverkats av honom, liksom de religiösa ordnarna, särskilt Cowley-fäderna.¹⁵

Vetenskaplig studie

Ett decennium senare, strax efter första världskrigets slut, besökte en annan präst, Albert Lysander, den engelska kyrkan och tog intryck från både Cowley-fäderna och Mirfield, och blev djupt rörd av liturgins skönhet.¹⁶ Samtidigt, återigen uppmuntrad av Nathan Söderblom, besökte Yngve Brilioth, som senare skulle efterträda Söderblom som ärkebiskop

13 Oloph Bexell, ”The Oxford Movement as recieved in Sweden”, i *Kyrkohistorisk årsskrift* 2006, s. 143–152. Artikeln finns också på svenska: ”Att finna hela kyrkans skatt – något om den svenska högkyrklighetens inspirationskällor”, i Ragnar Svenserud & Jakob Tronët (red.), *Gotländskt och kyrkligt. Festskrift till Ove Lundin*, Skellefteå 2007, s. 160–192.

14 Samuel Gabrielsson (1881–1968), kyrkoherde och prost i Rättvik, psalmböfattare. Högkyrklig pionjär som tidigt besökte England, bland annat beskrivet i *Från Falun till Canterbury, läroår och lärofäder* (1955).

Nathan Söderblom (1866–1931), svensk teolog och religionshistoriker, professor i Uppsala, Svenska kyrkans ärkebiskop 1914–1931. Ledamot i Svenska Akademien från 1921, fick Nobels fredspris 1930.

15 Charles Gore (1853–1932), anglikansk präst och teolog. Biskop i Worcester, Birmingham och slutligen Oxford. En av initiativtagarna till *Community of the Resurrection*, en klosterorden inom den anglikanska traditionen.

Cowley-fäderna, en annan benämning på *Society of Saint John the Evangelist*, en anglikatolsk ordensgemenskap.

16 Albert Lysander (1875–1956), kyrkoherde i Malmö S:t Petri, kontraktsprost. Tidig företrädare för svensk högkyrklighet, initiativtagare till den högkyrkliga bönegemenskapen Sodalitium Confessionis Apostolicæ, där han också var confessor en tid. Lysanders Englandsresor är beskrivna i *Kyrkliga resebilder* (1920).

Mirfield, platsen för *Community of the Resurrections* kloster och college, beläget i Yorkshire.

av Uppsala, England, och som ett resultat av samtal på Pusey House inledde han en vetenskaplig studie av Oxfordrörelsen. Den publicerades först på svenska och därefter i en engelsk översättning, *The Anglican Revival* (1925).¹⁷ Det är fortfarande en betydande vetenskaplig studie.

Katoliciteten

Inflytandet från de anglikanska religiösa ordnarna ledde till svenska motsvarigheter, S:t Sigfrids brödraskap och Societas Sanctæ Birgittæ.¹⁸ Otto Edhe, som hade tillbringat ett år före sin prästvigning i London, som ungdomssekreterare för Svenska kyrkan, var ytterligare en som utifrån sina intryck bidrog till den liturgiska väckelsen i den svenskkyrkliga gudstjänstlivet. Inte minst var det ett resultat av hans möte med anglikatolska kyrkor i London. Detsamma kan sägas om Elis Schröderheim, som tidigare lärt att ”i vår religion behöver vi det som talar till öron, ögon och våra omedelbara sinnen, inte minst till vår känsla för skönhet och vårt andliga väsen”.¹⁹ Allt detta bidrog till den högkyrkliga rörelsen i Sverige.

En annan betydelsefull person, som Bexell också lyfter fram, var Gunnar Rosendal, kyrkoherde i Osby.²⁰ För honom var katoliciteten central. Det handlade inte om att bygga upp folkkyrkan, utan om att bygga upp Kristi kyrka, och arbetet var centrerat kring en sakramental och eukaristisk förnyelse. Den heliga katolska kyrkan ”blev synlig genom sin liturgi, i den form i vilken den mötte Gud, den heliga Treenigheten.” I sin bok *Vår herres Jesu Kristi lekamens och blods sakrament* (1938), hämtade Rosendal inspiration från Puseys försvar av den verkliga närvaron och Gores *The Body of Christ*.²¹

Som Bexell visar, från 1900-talets första år, formade upptäckten av Oxfordrörelsen och den katolska väckelsen i den engelska kyrkan på ett betydande sätt en liknande förnyelse inom liturgi, teologi och ecklesiologi i den Svenska kyrkan.²²

Försök till översättning, bearbetning och kommentarer av Markus Hagberg

17 Yngve Brilioth (1891–1959), professor i Åbo och Lund, domprost i Lund, biskop i Växjö och sist ärkebiskop 1950–1958. Gjorde flera betydelsefulla studier av den anglikatolska rörelsen, *Nyangelikansk renässans. Studier till den engelska kyrkans utveckling under 1800-talet I–III*, som trycktes i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1921–23, senare utgiven i England, *The Anglican Revival. Studies in the Oxford Movement* (1933).

18 S:t Sigfrids brödraskap, grundat 1916 och Societas Sanctæ Birgittæ, grundat 1920 som en utgrening i det förra, var/är högkyrkliga böne- och ordensgemenskaper.

19 Otto Edhe (1888–1974) verksam vid svenska legationskyrkan i London 1912–1913, prästvigdes 1913 sist kyrkoherde och kontraktsprost i Barkåkra.

Elis Schröderheim (1863–1937), präst i Stockholm, högkyrklig pionjär som besökte England. Resan är beskriven i *Minnen och intryck från en kyrklig studieresa i Storbritannien sommaren 1908* (1909).

20 Gunnar Rosendal (1897–1988), sist kyrkoherde i Osby. Flitig författare och pastoralt verksam teolog, centralgestalt i den svenska högkyrkligheten.

21 Om Puseys försvar av realpresensen, se: E. B. Pusey, *The Real Presence of the Body and Blood of our Lord Jesus Christ. The Doctrine of the English Church*, Oxford 1857.

22 Som komplement till Rowells mycket översiktliga bild, som starkt betonar det engelska inflytandet på svensk högkyrklighet, bör den intresserade läsa: Carl Sjösvärd Birger, ”Den katoliserande riktningen i vår kyrka”. *Högkyrklig rörelse och identitet i Svenska kyrkan 1909–1946*, Uppsala 2022.

De andligt hungriga själarnas himmelska manna

Maria Eufrosyne med en andaktsbok i handen, Skokloster, 1037_SKO

År 2025 är det 400 år sedan Maria Eufrosyne av Pfalz-Zweibrücken föddes. Inför detta jubileum har Skara stiftshistoriska sällskap tagit initiativ till en antologi där pfalzgrevvinnans händelserika liv belyses ur olika perspektiv. Arbetet med antologin är en naturlig fortsättning på digitaliseringen av Maria Eufrosynes omfattande andaktsbok *Der geistlich-hungerigen Seelen himmelisches Manna* – De andligt hungriga själarnas himmelska manna, som genom Kungliga bibliotekets försorg nu är tillgänglig online för både forskare och allmänhet. Även detta projekt har genomförts med stöd av Skara stiftshistoriska sällskap.

Om Maria Eufrosynes make, greve Magnus Gabriel De la Gardie, finns en omfattande litteratur. Maria Eufrosyne nämns däremot ofta endast i förbigående – och inte sällan utelämnas hon helt. Magnus Gabriels liv är väldokumenterat, från vaggan till graven, och hans 400-årsjubileum uppmärksammades år 2022. Maria Eufrosynes liv har däremot länge stått i skuggan av sin make, trots att hon var syster till kung Karl X Gustav, kusin till drottning Kristina och en betydelsefull aktör i stormaktstidens hovliv.

Många känner igen henne från Munnichhovens berömda parporträtt eller David Klöcker Ehrenstrahls målning av den kungliga familjen, men få känner till hennes namn eller roll i historien. Genom antologins artiklar träder Maria Eufrosyne fram ur historiens marginaler – som tidigmodern människa och som religiös aktör. Läsaren får förhoppningsvis en djupare förståelse för hennes livsvillkor, handlingsutrymme och världssyn.

Genom artiklar av Stina Hansson, Anders Jarlert, Heinrich Holze och Susanne Tienken får vi inblick i Maria Eufrosynes andliga liv – hennes tro, dess förutsättningar och uttrycksfor-

mer. På eget initiativ lät hon ta fram och trycka flera bönböcker innehållande dagliga morgon- och aftonböner, psalmer, andliga sånger samt böner för botgöring och bikt. Texterna speglar livets växlingar mellan glädje och sorg – inte minst sorgen, som kom att prägla hennes liv djupt. Bön och andakt blev för henne en källa till tröst. Av de elva barn hon födde överlevde endast tre, en smärtsam verklighet som Susanne Tienken belyser.

Maria Eufrosyne skrev och läste helst på tyska, även om hon talade och förstod svenska. Några andra språk tycks hon inte ha behärskat, vilket Andreas Kappelmayer visar i sitt bidrag. Där beskriver han också hur hennes uppfostran och dubbla tillhörighet – till både Vasaätten och den pfalziska ätten – formade hennes självbild och samhällseliga position. I ytterligare en artikel analyserar Kappelmayer hennes äktenskapsprojekt, vilka inte enbart betraktades som familjeangelägenheter utan som fråga av rikspolitisk betydelse.

Bo Andersson undersöker det tyska språkets roll i 1600-talets religiösa liv och gör även en retorisk analys av Maria Eufrosynes självbiografiska text, som är skriven på svenska. Psalmernas och musikens betydelse för både Maria Eufrosyne och Magnus Gabriel De la Gardie är temat i Maria Schildts bidrag. Hon lyfter även fram den mest kända psalmen som ofta förknippas med Magnus Gabriel – men som i själva verket inte var hans verk.

Tre av antologins artiklar fokuserar på Maria Eufrosynes sista levnadsår, hennes begravning och eftermäle. Ingrid Rosell skildrar den ståndsmässiga begravningssceremonin, medan Maria Schildt gör en ingående analys av den musik som framfördes vid både hennes och Magnus Gabriels begravningar. Valborg Lindgärde tar sig an den tillfälleslitteratur som författades i samband med hennes död. Tillsammans förmedlar dessa tre bidrag en djupare förståelse för hur Maria Eufrosyne uppfattades av sin samtid – främst som högättad furstinna, men också som en djupt troende kvinna. Genom de formella hyllningarna kan man ana en genuin respekt, och kanske till och med en värme, inför hennes person.

Der geistlich-hungerigen Seelen himmelisches Manna. Kungliga bibliotekets exemplar

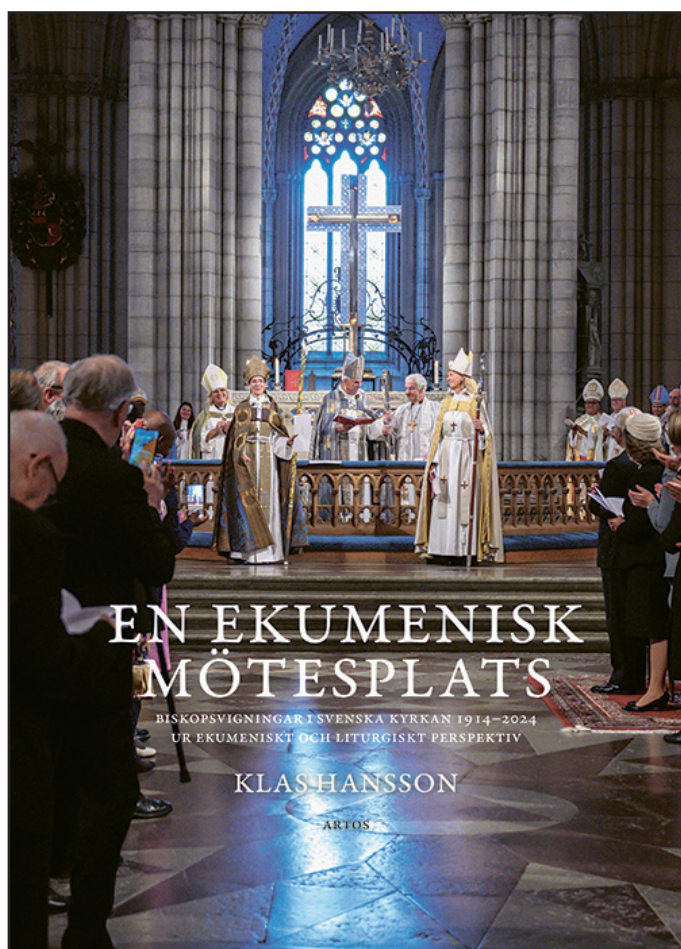
Författarna har själva valt vilken namnform de använder för pfalzgrevinnan. Därför möter läsaren variationer som Maria Eufrosyne, Maria Euphrosyne och Maria Euphrosina – en mångfald som speglar 1600-talets fria stavningspraxis och även de skiftningar som förekommer i furstinnans egna texter.

Två av artiklarna (Rosell och Hansson) är omtryck.

Med antologin hoppas vi slutligen att öppna för fortsatt forskning om Maria Eufrosyne och hennes samtid och att ge nya ingångar till förståelsen av kvinnligt handlingsutrymme under stormaktstiden.

Boken omfattar 288 s. och presenterades i Varnhems kyrka den 31 maj. Priset är 250 kr + frakt och kan beställas genom sällskapet.

En ekumenisk mötesplats

De 80-talet biskopsvigningar som har ägt rum de senaste 110 åren har samlat många internationella assistenter. De kommer från vänstift, från lutherska, anglikanska och gammalkatolska kyrkor och från andra kyrkor i gemenskap med Svenska kyrkan samt från kyrkorna i Sverige. I gudstjänst, seminarier och samtal utvecklas en internationell gemenskap.

Nathan Söderblom inleder traditionen

När ärkebiskop Nathan Söderblom biskopsvigs den 8/11 1914 hade han en dröm om en bred uppslutning av kyrkoföreträdare vid hans vigning. Det var inte endast för att få en högtidlig glans över högtiden – den är viktig i och för sig – utan han såg det som en möjlighet till fredsbygge. Att de internationella gästerna kom samman kunde betyda relationskapande kontakter. Han menade också att hans vigning var

en internationell angelägenhet; det var inte endast en svensk högtid när Svenska kyrkans primas vigdes.

Vid utnämningen till ärkebiskop tjänstgjorde Söderblom som professor både i Uppsala och Leipzig. Han hade omfattande kontaktnät både i England, Tyskland och Frankrike.

Ekumeniska representanter

I *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan II* 2003 anges möjlighet att inbjuda ekumeniska representanter från andra kyrkor och samfund. Detta har sedan blivit praxis. Boken visar hur vigningarna alltmer har kommit att fungera som ekumeniska mötesplatser.

Detta innebär att den Svenska kyrkan på många sätt blivit en ekumenisk brokyrka. Allt har dock inte gått smidigt. Konflikter rörande frågor om kvinnliga präster och biskopar och synen på samkönade relationer har fått genomslag. Olika uppfattningar har funnits om vigningarnas karaktär och mening, plats och liturgiska utformning.

Sedan lång tid deltar de flesta biskoparna i Svenska kyrkan vid vigning av ny biskop.

Att utebli från vigning

Då Nathan Söderblom vigdes uteblev J. A. Eklund från vigningen. Det fanns säkerligen flera personliga skäl till detta men kanske också att han inte helt såg Söderblom som ”renlärig”.

En annan vigning som skapade rubriker var Ingemar Ströms som förrättades den 26/9 1971. Biskoparna Bertil Gärtner och Helge Brattgård valde att avstå deltagande då man ansåg att Ström brustit i läran i för kyrkan viktiga trosfrågor. Utanför domkyrkan i Uppsala delades också flygblad ut av ”demonstranter” vilket väl aldrig hänt vare sig före eller efter?

Från en stiftsangelägenhet till en ekumenisk mötesplats

Boken är intressant och visar på hur biskopsvigningen går från att vara en stiftsangelägenhet till att bli en ekumeniskt värdefull mötesplats. Författaren Klas Hansson är teologie doktor och docent i kyrkohistoria vid Uppsala universitet. Han har tidigare forskat om ärkebiskopsämbetet, fältpräster i försvaret och partipolitisk påverkan av Svenska kyrkan. Han har varit direktor vid Ärkebiskopsämbetet och chef för Svenska kyrkan i utlandet.

Johnny Hagberg

Artos bokförlag. 193 sid. Inbunden. info@artos.se

Omslagsbilden visar de nyvigda biskoparna Teresia Derlén (Härnösand) och Ulrika Fritzson (Skara) vid vigningen i Uppsala domkyrka den 22/9 2024.

Andreas Rhyzelius – biskop och historieforskare men också kyrkoarkitekt som ”bönhas och klåpare”

I maj 2023 fick jag äran att hålla föredrag i samband med Skara stiftshistoriska sälls kamps årsmöte i Od. Ämnet var Andreas Rhyzelius (1677–1761), Ods store son, domprost och biskop i Linköpings stift, historieforskare, samlare, författare och eld-själ.

Men hur var det med hans gärning som kyrkoarkitekt? Där och då uttryckte jag viss skepsis kring denna punkt, eftersom den berörs i vissa kyrkoberskrivningar men uppgifter saknas i stort sett i det som var min och de flesta andras huvudkälla till biskopens biografi, nämligen hans egna självbiografiska anteckningar. De utgavs i urval 1901 av Josef Helander och är en av de första utgivningarna från den året förut grundade Svenska Kyrkohistoriska Föreningen.

Som ni alla vet, är det i sådana sammanhang alltid bäst att gå till källorna. Det gäller då i första hand de olika församlingarnas bevarade arkivhandlingar.

Dessa olika kyrkoarkiv finns i Riksarkivet (f.d. Landsarkivet) i Vadstena och den som tar tillfället i akt att söka där blir rikligen belönad.

Det handlar om åtminstone fyra kyrkor i Linköpings stift där Rhyzelius haft ett avgörande inflytande över kyrkobyggnadsprojekt. Eftersom någon samlad redogörelse aldrig gjorts för dessa fyra, och Rhyzelius knappt antyder något i sin självbiografi, så finner jag det angeläget att försöka lyfta fram detta verk.

Det står inte heller något om Rhyzelius som arkitekt i artikeln om honom i Svenskt Biografiskt Lexikon, och inte heller på Wikipedia i skrivande stund.

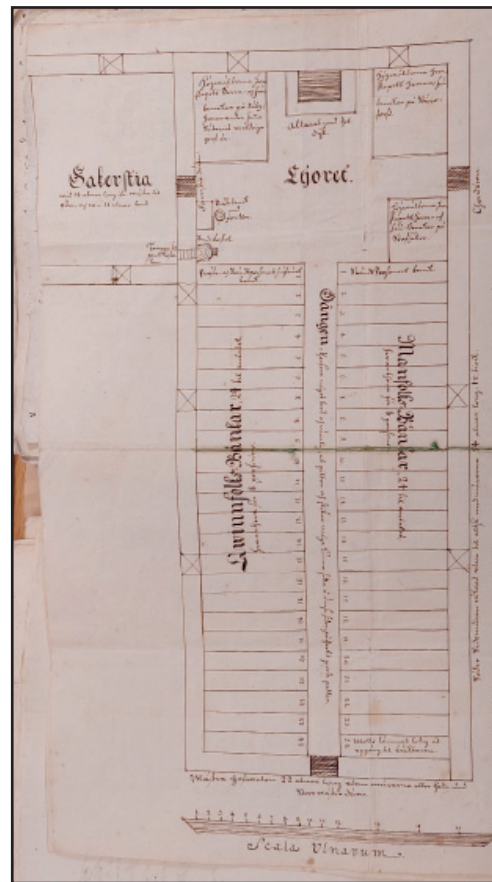
Att Rhyzelius för egen del varit intresserad av byggnad visas av att han t.ex. lät bygga bostadshuset på sin egen gård i Linköping, som numera kallas för Rhyzeliusgården. Han ägde också flera andra gårdar på olika platser i Östergötland. Men det är trots allt inte samma sak att rita sitt eget hus, som att rita stora stenkyrkor. Hur det kom sig, att Rhyzelius vågade sig på att rita kyrkor vet vi inte.

Mitten av 1700-talet var en kyrkbyggartid i Linköpings stift. Förutom de här nämnda restes under Rhyzelius tid nya eller starkt förnyade kyrkor i Loftahammar, Bankekind, Krokek, Oppeby, Kättilstad och Landeryd. Rhyzelius fick äran att inviga, men dessa kyrkor finns det inga uppgifter om att han ritat. Detta är också strax före införandet av obligatorisk granskning av lokalt producerade kyrkoritningar hos Överintendentsämbetet i Stockholm. Rhyzelius slapp uppleva smäleken av att bli granskad och korrigerad.

Vists kyrka

Vists socken ligger i Hanekinds härad, söder om Linköping. Socken är starkt dominerad av herrgårdar som Bjärka-Säby, Sturefors, Stavsäter och Cedersberg. Ingvar Kalm har i sin historik över kyrkan redogjort för den komplicerade vägen till en ny kyrka på 1700-talet. Den berodde delvis på konflikter mellan säteriernas ägare.

Den nutida kyrkan är ritad av den framstående kyrkoarkitekten Rolf Bergh. Den invigdes 1965 och ersatte en kyrka från 1745 som blev lågornas rov vid en brand den 21 juni 1961. Den nuvarande kyrkan bevarar den gamla kyrkans yttermurar men är inte annars någon kopia av 1700-talskyrkan.

Vists kyrka som den såg ut före den ödesdiga branden 1961. Ritning i Vists kyrkoarkiv. Foto: Carl-Johan Ivarsson

Det var denna kyrkas tillkomst som kom att sysselsätta dåvarande domprosten Andreas Rhyzelius. Medeltidskyrkan hade en ovanlig, långsmal, form, 50 alnar lång men endast 14 alnar bred. Rhyzelius föreslog en utbyggnad åt norr vilket skulle göra kyrkan tváskeppig med pelare, med en utbyggnad i jämbredd med sakristian. Detta rätt egendomliga förslag blev dock aldrig verklighet.

Rhyzelius noterar på ritningen, att ”til sådan tilbyggnad wid norra sidan hafwer man af then orsaken blifwit föranlåten at gifwa oförgripeligt förslag; emedan, om korskyrkia eller annan utwidgning skulle ske på södra sidan, Sochnemännens grifteplatser, hwarpå förut stort trångmål är, skulle therigenom blifwa rubbade och oboteligen förminskade, till mongas stora bedröfwelse”.

Vists kyrka på 1700-talet skulle bli ett komplicerat projekt, särskilt på grund av relationen med socknens herrskap, bland dem hovrättspresidenten, baron Germund Cederhielm på Bjärka-Säby och grevinnan Christina Piper på Sturefors.

1739, närmare bestämt den 27 augusti, lämnade Rhyzelius ett nytt förslag för att efter ”sammanjämkning och biläggning lemna de stridigheter” som kännetecknat bygget. Rhyzelius föreslog att söderväggen skulle bibehållas medan norra väggen och sakristian revs, kyrkan skulle få en orgelläktare i väster, och inte oviktigt i denna herrgårdsbygd, bänkar för herrskapen i koret. För Bjärka-Säby på norra sidan, för Sturefors och Stavsäter på södra sidan. Cedersberg skulle dock få sitta längst fram i kyrkan, i de vanliga bänkarna.

Ritningen till Södra Vi är den enda som har en skiss av fasaden, med påtagligt små fönsteröppningar. Foto: Carl-Johan Ivarsson

När kyrkan väl började byggas, blev det istället en särskild läktare för Sturefors.

Rhyzelius kyrkomodell med ett rektangulärt öppet rum, ett kor markerat enbart genom några trappsteg från långhuset och en stor och rymlig sakristia på norra sidan, som visar sig i Vist, kom också att bli modellen att följa i hans andra kyrkobyggnadsprojekt. I det yttre fanns ett torn över västra gaveln, en sorts takryttare där ändå klockorna fick sin plats.

Kyrkan invigdes alltså 1745. Att kyrkan brann 1961 var en av de värsta kulturarvsförlusterna någonsin i Östergötland, jämte biblioteksbranden i Linköping.

Södra Vi kyrka

Under "warande Riksdag", den 17 februari 1752, framlade Rhyzelius ett "I hastighet giordt Project eller Utkast Til en Stenkyrkio" för Södra Vi socken i Sevede härad i Linköpings stifts smålandsdel.

Kung Adolf Fredrik hade beviljat kollekt i Linköpings stift för bygget. Med tiden kom han att tackas genom att ge kyrkan dess namn – ett namn som numera är helt bortglömt.

Ritningen, som återfinns i Södra Vi kyrkoarkiv föreställer en stenkyrka och är enligt rubriken "Wälmēt och oförgripelig". Kyrkans storlek är "några och 50 alnar" lång, 24 alnar bred. Kyrkan har ett långhus utan särskilt utmärkt kor, torn i form av en takryttare och ett litet vapenhus på västfasaden. På norra sidan en stor och rymlig sakristia.

Kyrkans fasad har fyra små fönster men också två portaler, medan t.ex. sakristian saknar egen ingång. Att biskop Rhyzelius inte är professionell arkitekt visas av de mycket små fönsteröppningarna och den okonventionella utformningen av tornet, som ger ett ålderdomligt intryck.

Under rubriken "Monita eller Påminnelser" har Rhyzelius med sin karaktäristiska handstil skrivit inte bara om huset utan också mer pastorala råd: "Som thet är en Guds sanning, at the, som bygga, arbeta fäfangt, om icke Herren bygger hu-

set, Ps. 127:1, så är högt angeläget, at alla i Församlingen icke allenast både nu förut och medan byggnaden påstår, dagligen i sina böner åkallar Gud om nåd, lycko och wälsignelse; utan ock oryggeligen förtrösta på hans hielp, aldrig twiflande, at icke han befrämjar, ofta öfwer all theras förmodan och tancka, thet werk, som the til hans äro och i hans namn sig hafwa företagit."

Rhyzelius fortsätter: "Är thernäst högstnödvändigt, at i hela församlingen til och under thenna kyrkiobyggnaden är såsom en siäl och ande, thet är, att alle, rike och fattige, uthan skillfång och förtrötnande samdrägeligen, gripa och hålla uti Multorum manibus grande levatur onus, många händer göra rätt arbete. Ingen i hela Soknen bör finnas eller lidas, som wisar sig härtil owillig och härwid motwillig; utan han är en Belialsman."

Rhyzelius avslutar: "Må församlingen icke grufwa sig eller förskräckas hwarken för thenna Kyrkiobyggnadens förlysan-de beswärlighet eller för befarad gäldbundighet; utan heller täncka och föreställa sig then hugnad, och förmohn hon sig ther med tilskyndan i sin lifstid, thet wackra loford och beröm hon winner af grannar, samt resande och farande, och then tack och wälsignande, som barnabarns barn äro skyldiga the a förfäder, som i stället för en skröpelig Träd kyrkio, hafwa åt them byggt och wid stora wägen lämnat en ansenlig och prydelig Stenkyrkio. Til hwilkens fulbordande alle, som förmå, gerna lära bidraga; men i synnerhet bör man weta af Annex-Sokns, Jutterdalas christeliga Inbyggare, at the godwilligt med någon kiörsel eller annorledes hielpa sin Moderkyrkio til fullbordan. Såsom the Respective handlande i Wimmerby lära täfla therom, at få skäncka hwar sitt nya fenster til thenna Kyrkio, med inbrända namn till ewigt minne wid landswägen."

Kyrkbygget påbörjades hösten 1754 med grundläggning. Murmästare var Anders Hansson i Kärna, som omhulldades av Rhyzelius och "onekligen en omsorgsfull och kunnig mur-

mästare", enligt Åke Nisbeth. Rhyzelius kunde själv inviga kyrkan den 28 september 1755.

Ritningarna, liksom invigningstalet och predikan vid invigningsgudstjänsten och berättelsen om byggnadsarbetet lät biskopen själv trycka. Det gavs ut 1942 i nytryck av kyrkoherde Otto Aspan.

Den nya kyrkan saknade torn, ett sådant byggdes 1764 av byggmästaren Petter Frimodig.

Stora Åby kyrka

Stora Åby kyrka i Lysings härad är välkänd för alla resenärer på E4, strax öster om Ödeshög. En gång i tiden var Stora Åby moderförsamling i pastoratet, men har numera helt överflyglats av den gamla annexförsamlingen Ödeshög.

I mitten av 1700-talet fanns här en medeltida kyrka av sten, med torn och sakristia. Den finns avbildad i en teckning från 1669. Men nu fanns behov av en ny kyrka. Kyrkoherden och kontraktsprosten Fredrik Bagge lämnade en anseelig donation (8000 daler kopparmynt) och fick rådet av biskop Rhyzelius att anlita byggmästaren Peter Frimodig i Linköping. Men biskopen hade gjort ritningen, "hwilken ock blef i thet mästa efterfölgd, undantagandes en liten ändring med Sacristians och Predikstolens ställning". Tornet från den gamla kyrkan kunde bibehållas men en ny tornspira kom till, i den stil som är så typisk för Frimodigs kyrktorn runt om i Linköpings stift.

Bengt Cnattingius menar att Stora Åby har en "energisk höjdriktning av nästan medeltida art". Korväggen är rak och kyrkorummet brett, men här finns sakristian istället öster om altaret. Troligen på grund av att kyrkan ligger på en kulle.

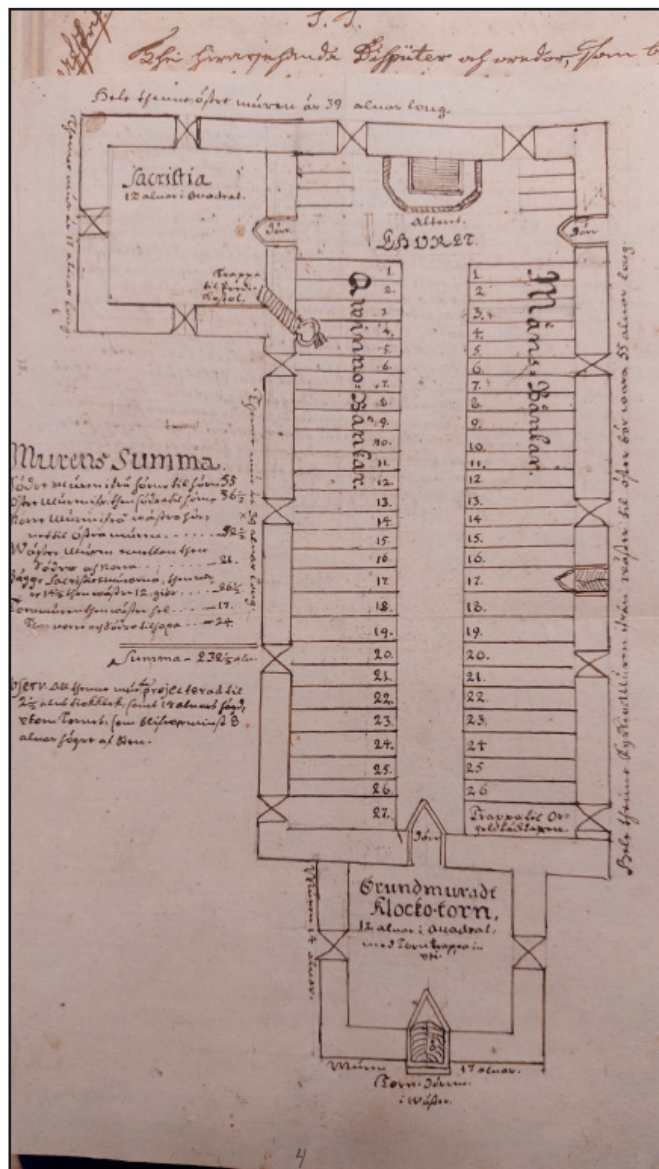
Invigningstal, invigningspredikan och en redogörelse för bygget trycktes samma år hos Biörckegrens änka – Rhyzelius titulerar sig för "Octogenario Episcopo" – åttioårig biskop. Eftersom sockenstämmoprotokoll är denna skrift vår huvudsakliga källa till kunskap om byggandet. Eftersom sockenstämmoprotokoll saknas

I redogörelsen skriver Rhyzelius om sig själv i tredje person: "Herr Doctorn och Biskopen, som haft then glädjen, then icke händt mongom thes Företrädarom, at under sin Embetstid, medelst sin öma nit och otrötteliga omwårdnad, se så monga Herrans Tempel i Stichtet utbyggas, uprättas eller å nyo ombyggas, glädde sig ej allenast wid at höra, thet så wel Herr Probsten, som hela Åby församling, fattat thet slut, at uphjelpa Åby förfallna kyrkja; utan ock tog sig thenna Församlingens angelägenhet an: gaf strax förslag på Byggemästaren Mäster Petter Frimodig i Linköping, hwilken, genom åtskilliga Kyrkjors reparerande och å nyo upbyggande, skaffat sig ett godt loford och säkert förtroende. Honom öfwertalade Herr Doctorn och Biskopen til at thetta arbetet sig åtaga."

Tyvärr kan ritningen inte återfinnas i Stora Åby kyrkoarkiv, men biskopen själv kunde komma till Stora Åby den 9 oktober 1757 för att inviga kyrkan, utan inredning, mindre än en vecka före sin egen åttiöårsdag. Rhyzelius uttrycker stor belåtenhet över kyrkan – som naturligtvis i hög grad kan anses vara just hans och Petter Frimodigs verk. Det konstateras att den "i storlek icke hafwer monga Landskyrkor i Stichtet til sina likar". Bygget tog endast sex månader, och ingen hade "blifwit skadad til mindsta sit finger". Även Ödeshög, Västra Tollstad, Heda och Röks församlingar hade bidragit med dagsverken.

Hallingebergs kyrka

Hallingebergs socken i Södra Tjusts härad i Småland hade en medeltida träkyrka, med sakristia av sten. 1751 skänkte dock Anna Cederflycht inte mindre än 24 000 daler silvermynt till en ny kyrka.

Ritning till Hallingebergs kyrka av Rhyzelius egen hand. Foto: Carl-Johan Ivarsson

Hallingebergs kyrkas tillkomst har aldrig blivit helt utredd av modern forskning. I Riksarkivet i Stockholm finns en ritning till en ny kyrka i Hallingeberg. Upphovsmannen är Carl Hårleman, tidens mest berömda arkitekt. Men Hårlemans ritning kom aldrig att förverkligas i nordöstra Småland. Det var istället Andreas Rhyzelius ritning som skulle användas.

Till sitt förslag lade Rhyzelius som "varande Stichtets ringa Biskop" några idéer kring kyrkobyggande, som egentligen skulle förtjäna att återges i sin helhet. Vi får här nöja oss med en redogörelse och referat.

Rhyzelius hade tydliga idéer kring hur kyrkan skulle byggas: "At Kyrkio-hwalfwet göras ingalunda af Tegel, utan såsom i S. Mariæ på Kongsholmen här i Stockholm och nu mong annorstädes, cuperat af bräder inunder Twärbielkarna, uti hwilkanockas, emot begge ändarna, korta Bielkar, som gå in till murarna å ömse sidor och gifwa sålunda lägenhet till ett kupot och framåt hela Kyrkion prydeligt hwalf."

Något särskilt kor behövdes inte, "dels emedan sådana chor, som til then Påweliga gudstiensten inreddes och än brukas, behöfwer wi icke så tränga, utan nytja til annan beqwämlighet, Kyrkions widd och bredd så wäl åt öster, som annorstädes".

Rhyzelius presenterade sin ritning: "Fast en Architect, om han skulle komma öfwer thetta, får fulla skiäl til at banna mig

Hallingebergs kyrka sommaren 2024. Rhyzelius ritade en rak altarvägg och en rymlig sakristia. Foto: Carl-Johan Ivarsson

och gifwa mig sämre namn, än af Bönhas och Klåpare; wil dock jag, så wida thet sig låter göra med en tung hand och illa skuren penna, uthan tilhielp af Circel och Lineal, tekna här then tilämnade Hallingebergs Kyrkios oförgripeliga Grund Ritning, som kan någorlunda föreställa hennes Längd och Bredd.” Han fortsätter: ”Façen eller utseendet af thenna kyrkion på någonthera hennes sido borde jag fuller ock biuda til at någorlunda wisa; men wågar icke, såsom aldeles inermis eller instrumentlös, prostituera mig med mer Klåperi. En Mästartare giöre thet, til behagelighet, lätt, nått och fullkomligen.”

Att vara en bönhas är att vara en hantverkare som inte var ansluten till något skrå.

Rhyzelius noterar bland annat att tornet måste läggas på tillräckligt djup grund och att väggarna skulle muras av gråsten, 2 ½ alnar tjocka. Kyrkan skulle vara 42 alnar lång och 20 alnar bred. Biskopen kunde se en Hallingebergs kyrka som ”prunkar för efterwerlden” bland hallar och skogsbackar. Kyrkans tak skulle vara av spån.

Hallingebergs kyrka byggdes 1759-1760. Rhyzelius hann aldrig själv inviga Hallingebergs kyrka innan han avled den 24 mars 1761.

Sammanfattning

I sin beskrivning över Södra Vi kyrka konstaterar Åke Nisbeth, att ”liksom Rhyzelius i sin teologi höll fast vid den karolinska tidens traditioner, visar han sig som kyrkoarkitekt helt oförstående för sin samtids moderna arkitektur. De ritningsskisser som bevarats – bl.a. för Södra Vi – visar att hans idel var ett karolinskt enkelt kyrkorum, i första hand avsett för predikan, fritt från onödig utsmyckning och inredning. Kor och långhus är av samma bredd och försedda med symmetriskt placerade, relativt små fönster. Sakristian har sin plats vid korets nordvägg (enligt medeltida tradition) och från sakristian leder en murtrappa direkt till predikstolen. Rhyzelius tycks inte ha varit någon vän av särskilt framträdande torn – hans ritningsskiss till Södra Vi har tornet placerat som en takryttare längst i väster.”

Detta är en god sammanfattning av den flitige kyrkoberskrivaren Nisbeth. Men det synes här vara av ett visst värde att

faktiskt lyfta fram att Rhyzelius också verkligen var kyrkor- nas arkitekt – låt vara en ”bönhas och klåpare”.

Ordningen med sakristia i norr och uppgång till predikstolen genom muren var en av Rhyzelius idéer, som kom att prägla även de kyrkor som byggdes långt senare in på 1800-talet. Linköpings stift kom att befolkningsmässigt växa, och många kyrkor kom att utvidgas eller helt förnyas från Rhyzelius tid i mitten av 1700-talet och ungefär 100 år framåt.

Att Rhyzelius lyfte fram Petter Frimodig var en bestående insats. Ingen annanstans än i Linköpings stift finns sådana originella kyrkspiror, som de som har Frimodig som upphovsman. Anders Hansson i Kärna är också en kyrkbyggare att minnas. Men det får vi återkomma till i ett annat sammanhang.

Carl-Johan Ivarsson

Ett varmt tack till VDM Annika Johansson, stiftsantikvarier- na Niclas Fredriksson och Eva Nyström Tagesson, docent Göran Tagesson och antikvarie Ann-Charlott Feldt för kunskapsutbyte och stimulerande samtal kring Rhyzelius.

Källor och litteratur:

Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgivna av Josef Helander. Skrifter utgivna av Kyrkohistoriska Föreningen III:2. Uppsala 1901.

Cnattingius, Bengt: *Stora Åby kyrka*. Linköpings stifts kyrkor, Göstring-Lysings kontrakt nr 16. Linköping 1969.

Hultberg, Ernst-Olof: *Stora Åby kyrka – kyrkoberskrivning*. Göteborg 2001.

Kalm, Ingvar: *Om Vists kyrka vid 200-årsminnet 1945*. Linköping 1945.

Nisbeth, Åke: *Södra Vi kyrka*. Linköpings stifts kyrkor, andra om- arbetade upplagan. Linköping 1995.

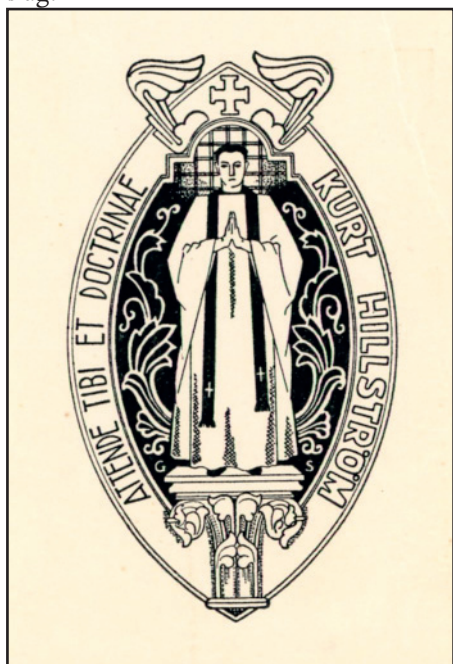
Rhyzelius, Andreas Olavi: *Encænna Åbyana. Thet är Åby nya kyrkjos inwigning, bestående I. Af inwignings-talet...* Linköping 1757.

Södra Wi kyrka. Ett märkeligt dokument om dess uppbyggnad och invig- ning år 1755. Vimmerby 1942.

Liturgi på prästerliga exlibris

Ett exlibris kan ha många olika motiv. Ibland ser man ganska snabbt vilket yrke som ägaren har och symboler från detta kan brukas i det personliga exlibriset. Läkare, tandläkare, bokbindares exlibris är oftast lätta att känna igen. Så även prästerliga exlibris. Ofta har dessa en kyrka, ett kors eller en uppslagen bok (Bibeln).

En präst och framstående exlibrissamlare var Kurt Hillström (1905-1985). Han kom till Ulricehamn som kyrkoadjunkt 1938 och var kyrkoherde 1948-1970. Han tillhörde den kyrkliga riktning som benämns Kyrklig förnyelse. Hillström skaffade sig under årens lopp ett flertal exlibris som var utförda av skickliga svenska och utländska konstnärer. Många av dessa har religiösa motiv och av dessa har några klart liturgiska inslag.

Redan 1937 tecknade Göran Skårman ett exlibris till Hillström. De latinska orden betyder fritt översatt: *Var uppmärksam mot dig själv och din undervisning*. Det intressanta med motivet är att det föreställer en präst iförd röklin och stola. Inget ovanligt i romersk-katolska kyrkan eller den anglikanska men 1937 var det ytterst ovanligt att dessa plagg bars i Sverige. De är utan tvekan ett tecken på att personen tillhörde den högkyrkliga linjen. Konstnären Skårman har också fångat Kurt Hillströms ansikte i sin teckning.

Ytterligare två exlibris är skapade för Hillström där prästen bär liturgiska plagg. De är utförda 1946 av Erik Abrahamson. Det ena visar prästen som läsare ur en evangeliebok och

det andra i mässhake (*casula*) och hållande kalk och patén. Kalcken återfinns också i ett annat exlibris som är utfört av ordenssystemen och konstnärinnan Marianne Nordström 1946.

Här är det en ängel i prästerliga kläder som håller tröstens bägare. Marianne Nordström (1925-2023) kom att bli den första nunnan i Svenska kyrkan. Hennes vinning som utfördes av Gunnar Rosendal 1954 kom att skapa mycket diskussion. Hon kom även senare att skapa rubriker då hon och hennes medsystrar i Alsike kloster gömde flyktingar.

En mycket snarlik motivbild av det exlibris som Hillström skaffade sig 1937 återfinns i kyrkoherde Lennart Wetterholms (1913-2001) exlibris som är utfört 1944 av Åke Lorentzon. Även här finns en präst i röklin och stola. Bakgrunden är identifierbar som sandstensportalen vid S:t Olofs kyrka i Falköping där Wetterholms far Fritz var kyrkoherde och han själv kyrkoadjunkt några år. Lennart Wetterholm var kyrkoherde i Skövde 1965-1978.

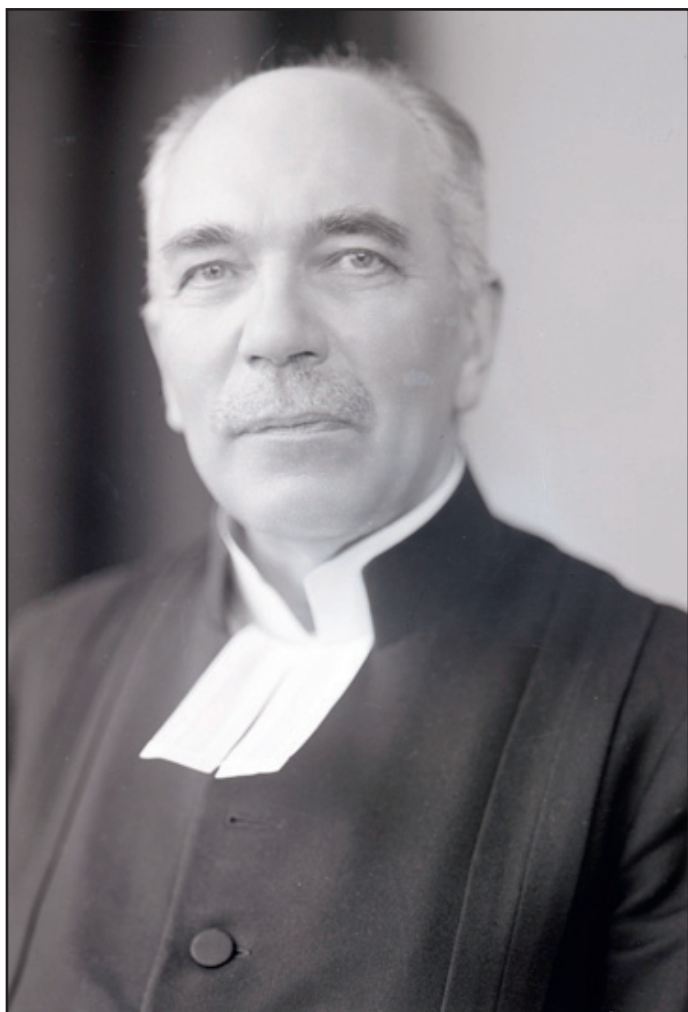

Att Hillström och Wetterholm har snarlika exlibris beror förmodligen på att de var svågrar. Kurt Hillström gifte sig 1936 med Märta Engström född Wetterholm. Det är säkerligen Hillström som inspirerat sin svåger att skaffa ett exlibris.

Kurt Hillströms exlibrissamling skänktes efter hans död till Ulricehamns museum.

Johnny Hagberg

Emil Berglunds prästmötesavhandling

Vid prästmötet i Skara 1928 var domprosten i Skara Johan Emil Berglund (1873–1950) preses. Han framlade då sin prästmötesavhandling *Om predikan. Studier och tankar ur själavårdssynpunkt* (1928).

Boken är indelad i fyra huvudkapitel, (A) Vad vi bör predika, (B) Hur vi bör predika, (C) Prästens personlighet och (D) Prästens vård om den egna själen. Som titeln visar handlar avhandlingen om predikan som en viktig del av kyrkans själavårdande uppgift, naturligtvis ur evangelisk-lutherskt perspektiv med många citat från reformatorn.

Vad vi bör predika

Det första kapitlet är indelat i två underavsnitt, (1) Evangelium och (2) Omvändelse och helgelse. Där anges alltså redan i titeln kortfattat vad predikan ska innehålla.

Evangelium

Evangelium är ett glädjebudskap. Det är en förkunnelse om den Gud som inte bara är kärleksfull utan som *är* kärleken.

Till evangeliet hör visserligen undervisning, lära och kunskap men det *är* inte lära. Det är för stort att alls kunna rymmas i någon lära. Det är i stället något som Berglund kallar för häroldsrop. Så var det också när Jesus själv predikade. Den som förkunnar måste tala om att budskapet är större än det han själv helt och fullt har kunnat begripa. Ibland har predikan nämligen blivit alltför läromässig.

Men i evangeliet står korset i centrum. Där ser vi därför det ondas utsägliga och oförklarliga makt, syndens hemska verklighet.

Men den Gud som ingen kan fatta är helig och outgrundlig i kärlek. Han är den suveräna kärleken som vill rädda, frälsa, erövra, förlåta, omskapa och förvandla.

En förkunnare bör känna något av det *tremendum* och *fascinosum* som hör samman med Guds helighet.

Såväl lag som evangelium hör hemma i predikan. I en evangelisk kristenhet måste båda dessa komma till sin rätt. Vi får inte predika nåden, så att den blir en bekväm kudde på vilken andliga lättingar kan slå sig till ro.

Men lag och evangelium hör intimt samman. De kan inte skiljas från varandra. Utan sedligt allvar kan vi aldrig förstå den gåva som heter förlåtelse och ta emot den.

Jesus har inte upphävt den gammaltestamentliga lagen men han har fullkomnat, fördjupat och skärpt den.

Genom läran om rättfärdiggörelse genom tron lär vi oss att inför Gud är en människa bara stoft och aska. Hon har inget att åberopa sig på. Men samtidigt finns det en kärlek i tillvaron som är till för den ovärdige.

Därmed kan det sedliga kravet komma till sin rätt. Vi gör inte det goda för att förtjäna Guds kärlek. I stället är det så att den som har fått allt förlåtet, måste leva sitt eget liv i kärlek.

Det kan tyvärr finnas två sätt att tala om tron som kan väcka lagiska föreställningar, nämligen om tron uppfattas som ett försanthållande och om den framställs som ett villkor för nådens mottagande.

Att man måste tro något *om* Gud för att kunna tro *på* honom är uppenbart. Men ett sådant försanthållande kan inte göras till ett villkor för att en människa ska kunna lita på Gud.

Det gäller också för tron, som inte kan uppfattas som en prestation från vår sida. Evangeliet säger inte att vi *ska* tro utan att vi *får* tro. Tron är helt och hållet en gåva.

Bibeln spelar en avgörande roll för förkunnelsen. Men vi måste komma ihåg att det är en bok om Guds uppenbarelse. Eftersom uppenbarelsens medelpunkt är Kristus, så är den en bok med evangeliet om just Kristus. Han är bibelns stjärna och kärna. Den är normen som håller vakt över förkunnelsens kristna innehåll. Den är källan från vilken vi får hämta upp det livets vatten som människors själar behöver. Bibeln är en bok med det glada men på samma gång av heligt allvar genomträngda budskapet om frälsning och evigt liv.

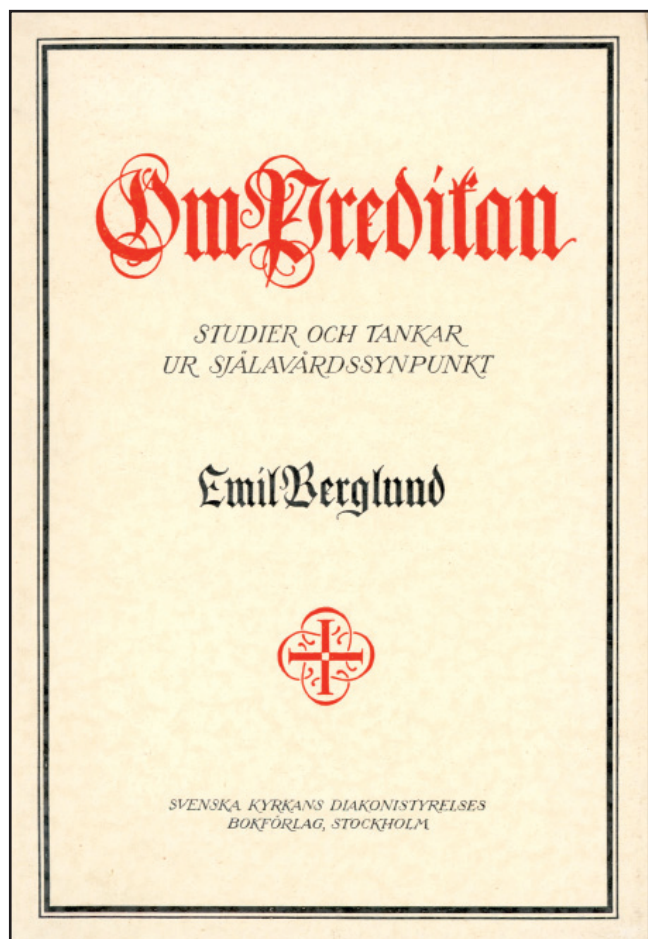
Predikan bör ge människor hjälp att använda bibeln till uppbyggelseläsning. Men vi behöver få hjälp att se att tron vilar på fastare grund än på en ofelbar bok, att bibeln inte är ett slags lagbok med olika läror, stadgar och bud utan det stora vittnet om Guds barmhärtighet i Jesus Kristus.

Angående forskningens bibelkritik säger preses: "Låt oss behålla vår frimodighet. Teorier kunna skifta, människors läror om bibeln kunna förändras. Men vår Guds ord förbliver evinnerligen. Evangelium förbliver."

Bekännelseskriterierna blir en vägvisare också i predikan. Men de kommer till oss inte som ett krav utan som en gåva. En gåva som är förenad med en uppgift och ett ansvar. Men troheten mot den evangeliska grundsynen lämnar rum för olika typer. Den kan förenas med sinne för det värdefulla inom andra trosinriktningar.

Omvändelse- och helgelsepredikan

Just som evangelisk är predikan såväl omvändelsepredikan som helgelsepredikan. Omvändelse och helgelse syftar på det samma. Vad gäller omvändelsen tänker vi på själva vändningen till Gud från synd och bortkommenhet. När det rör sig om

helgelsen om livet tillsammans med Gud.

Omvändelsen betyder alltså att en människans sinnelag som varit bortvänt från Gud vänds till Gud. Men omvändelsens väg varar hela livet i daglig ånger och bättring.

De omvändelsemotiv som framställs måste vara verkligt evangeliskt etiska och vi får inte lägga människogjorda hinder på vägen fram till Gud.

Det är viktigt att minnas att omvändelsen både första gången och senare, då det gäller att vända om eller komma djupare in i tron, kan upplevas på olika sätt. Den kan komma, som i en kris, på ett plötsligt sätt. Men den kan även komma mera stilla. Den ena vägen är inte mera kristlig än den andra.

Omvändelsepredikan ska inte var lagisk. Det är inte på omvändelsen vi kan bygga vår förtröstan, inte på ångern, inte på vår erfarenhet av frid och förlåtelse. Det är endast på Guds förlåtande kärlek.

Som predikanter behöver vi inte bara kärlekens heliga nitälskan för våra medmänniskors andliga väl utan mänsklig förståelse och sympati för dem, en kärlek som tror allt, hoppas allt och därför tåligt kan vänta.

Berglund behandlar de anglikanskt inspirerade frikyrkliga väckelserörelserna ganska ingående, men han sammanfattar sina synpunkter i tre anmärkningar. Den akuta formen av omvändelse är inte den enda. Det är ödesdigert om väckelse likställs med omvändelse och denna betraktas som något en gång för alla avslutat. Upplevelserna är inte det förnämsta utan Guds förlåtelse och gemenskap samt pliktens allvar i kallens gärning.

Om Schartaus predikan säger Berglund att den kännetecknas, av heligt allvar, att väckelsen bara är en början, att huvudsaken inte är härliga upplevelse utan stillhet vid ordet och att det inte går att nöja sig med självtagen säkerhet i stället för verklig trosvisshet. Men han anser samtidigt att Schartau alltför mycket vägleder till självkontroll.

Vår predikan blir en helgelsepredikan, när den hjälper människor att få syn på helgelsens väg, skärper blicken för målets härlighet och för avvägarnas farlighet, visar på vad de bör ge akt på och vad de behöver fly från samt visar var kraften och hjälpen för vandrigen i mörkret finns.

Swagheten i det kristna livet beror nog inte på att predikan innehållit för lite moral utan på att den förlåtande nådens karaktär som gåva inte i sitt djup och i sin härlighet kommit människorna tillräckligt nära.

Men de flesta är inte starka och frimodiga, inte fullmogna evangeliska kristna. Därför behöver det ofta i predikan finnas moralisk maning och ledning. Vi behöver inte vara rädda för moraliska moment i förkunnelsen bara de kommer fram på ett riktigt sätt. Vi kan framför allt lägga märke till hur det moraliska träder fram i Jesu egen förkunnelse.

Det behövs också en praktisk vägledning, då det gäller den religiösa sidan, till exempel stöd för andaktslivet.

Ju större plats Gud får i den kristna människan liv desto mer helgad blir hon. En rätt syn på helgelsen handlar om att vi upptäcker att Gud vill och kan genomtränga hela vårt liv och inte bara en viss del av det.

Men perspektivet måste vidgas till den värld vi lever i. Det som där möter oss är de medel som Gud använder i sitt arbete, när han skapar våra liv. Vi förstår att det världsliga också har något med Gud att göra. Vi ska troget stå där Gud genom sin kallelse ställt oss. Guds Andes helgande verk är således något som rör hela en människans liv inte bara en del av det.

Men överallt finns faror. Till predikans uppgift, med hänsyn till helgelsen, hör därför att peka på frestelserna, så att människor känner igen dem som en levande faktiskt verklighet.

Hur vi bör predika

Det andliga livets uppkomst och beskaffenhet hänger samman med den miljö det har att växa i. Det behövs vissa yttre betingelser för ett liv överhuvudtaget. Där finns också mycket som kan bli till anknytningspunkter och stöd för tro och moral. Vi behöver ett viss mått av inre frihet och självständighet men även självbehärskning.

Hemmen har en stor betydelse men den moderna kulturen har en tendens att göra just den jordmånen för ett gott liv mager.

Inte minst viktig är vår egen personlighet. Idag finns det en uppenbar risk att vi som människor förlorar det inre djupet.

Det är predikans uppgift att vara med om att göra miljön till en god jordmån. Det handlar om att hindra sådana tänkesätt, sådana fördomar, sådan opinion, sådan sed och sådant bruk i hem, församling och samhälle som tar bort människors mottaglighet för evangelium. Men detta arbete får naturligtvis inte ta överhanden,

Jordmånen ska alltså beredas för utsädet. Men utsädet måste också lämpa sig för jordmånen, förkunnelsen ta hänsyn de människor den riktas till.

Predikanten har att i första hand övertyga, inte att föreskriva, Predikan bör ligga tillräckligt nära centrum, det som för gudsförhållandet har vital betydelse, själva den religiösa verkligheten och inte koncentrera sig på gamla eller nya formuleringar av verkligheten.

Den som predikar ska göra sig förtrogen med sin församlings och sin omgivnings yttre och inre liv. Men en präst behöver också vara en människokännare, något av en psykolog. Det vore bra om en del av studietiden ägnades åt psykologi, inte minst religionspsykologi och ungdomspsykologi. Men det är trots allt bättre att lära känna människor i verklig-

heten än i böcker.

Genom den enskilda själavården får prästen kännedom om människors liv som det i verkligheten gestaltar sig. Alla dess problem och strider, dess tankar och intressen, dess glädje- och sorgemöten.

Men även det vanliga umgänget med människor har stort värde. Det kan hända att man då bättre lär känna människor än vid direkta själavårdssamtal.

Men det är viktigt att komma ihåg att man aldrig blir färdig med att känna livet och människorna och inte heller med konsten att förstå dem.

Det har sagts att bildning är vad som finns kvar, sedan man glömt vad man har lärt. Studier och själviakttagelse har nog sitt största värde i att ta bort hindren och tjäna som ledare på intuitionens väg till människokännedom.

Man gjorde nog sin sak bäst i predikstolen, när man minst visste om att man lyckades. Orden blev träffsäkrast, när man inte själv förstod att man siktat rätt.

Rent formellt bör en okonstlad naturlighet och enkelhet karaktärisera predikan liksom ett krav på koncentration, klarhet och åskådlighet.

Prästens personlighet

Predikoförebereidelse och förberedelse inför gudstjänsten tillhör det allra viktigaste i en prästs liv.

Man får inte glömma att endast en budbärare som erfart något av det han talar om, som sett något av dess allvar och härlighet, blir ett vittne om det han förkunnar. Det innebär emellertid inte man måste ha genomlevt allt man talar om i predikstolen.

Men människor låter sig inte övertygas, om de inte ser att det som sägs inte bara är ord utan också verklighet. Prästen måste därför också predika med sitt vardagsliv. Människor får kanske även en bättre bild av hans personlighet genom vad vederbörande säger och gör som en vanlig människa än som präst.

Det väsentliga tycks vara att leva som en äkta kristen människa, att leva som man borde även om man inte vore präst.

Men samtidigt kan den vara en bättre själasörjare som stött och förargat människor än den som aldrig gjort det. Om man innerst inne vill rätta till, så hindrar inte felstegen välsignelsen av predikoarbetet. Till syvende och sist handlar det om äkthet.

Vården om den egna själen

Det gäller för en präst att vara vaken, särskilt på de frestelser som ligger en präst nära. Det kan finnas en frestelse till oenighet. Bristen på samhörighet mellan präster som tjänstgör i samma församling kan vara förödande.

Men den stora faran är nog att förlora sin egen själ och tappa bort sin egen karaktär, medan man lever sig in i och levandegör andras, som en skådespelare kan göra. Den stora frestelsen är att söka beundran, erkännande, yttre framgång och publikens gunst.

Frestelserna bli stora både i framgångens och motgångens dag.

Det inre livet hos en präst måste få näring. Det heliga gudsordet bör ständigt få möta prästen i all sin friskhet.

Bönen vid den öppnade bibeln får då bli ett lyssnande, ett lyssnande efter vad Gud vill säga. Det kanske handlar om att tala mer med Gud om människorna än med människorna om Gud.

Karl-Erik Tysk

Missale Strengnenese

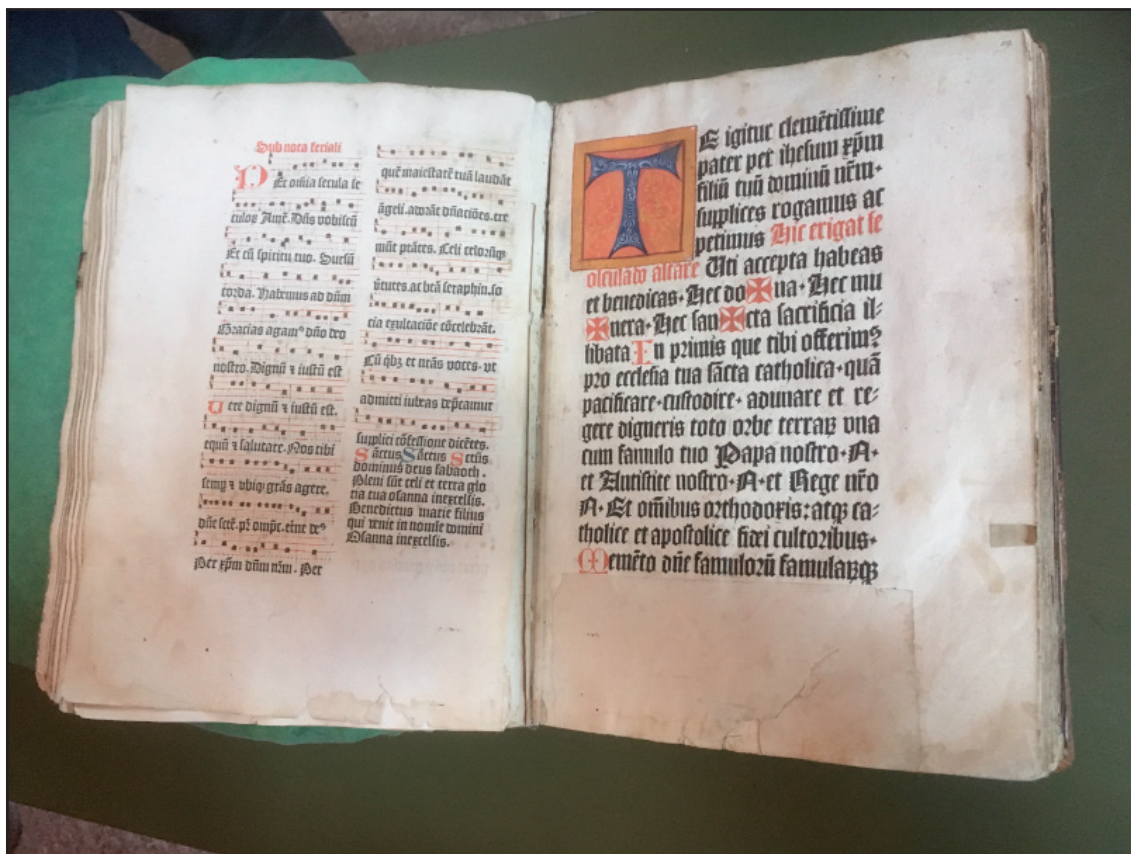
I september publicerar Strängnäs stiftshistoriska sällskap *Missale Strengnenese* i tre tjocka bokvolym, totalt 1 600 sidor. Strängnäsmissalet från 1487 är Sveriges fjärde tryckta bok (550 s., latin), en kyrkohandbok för dåvarande kyrkor i Strängnäs stift – från Södermalm i Stockholm till Askersund; den användes i Närke och Södermanlands kyrkor och kloster 1487–ca 1527. Boken tillverkades troligen i franciskankonventet i Gamla stan (Stockholm) på uppdrag av Biskop Kort Rogge i Strängnäs.

Syftet med utgivningsprojektet är att för första gången undersöka boken materiellt, konstnärligt och liturgiskt, samt bokens funktion i Sturetidens maktpolitik som ett försök till standardisering av det senmedeltida gudstjänstlivet. Hur gick kyrkans gudstjänster till före reformationen, då Sverige övergick från den katolska kyrkan till den evangelisk-lutherska kyrkan? Det får man veta i de tre böckerna om Strängnäsmissalet från 1487. I de tre bokvolymerna återges missalet i färgtryck, översättning och med kommentarer och vetenskapliga artiklar.

En hundraårig dröm

Redan 1939 kunde läsaren av *Tidskrift för kyrkomusik och svenskt gudstjänstliv* lägga märke till notisen "Ny upplaga av Strängnäs-Missalet" och planen "att inom den närmaste framtiden få till stånd ett nytryck i faksimil av ett av våra medeltida missalen, nämligen *Missale Strengnense*". Initiativtagare var Knut Peters (1894–1950) som inte lyckades att samla in medel till utgivningen.

Drömmen om att ge ut missalet har dock fortlevt i Strängnäs stift. Och för sex år sedan sökte jag upp domkyrkobibliotekarie Elin Andersson i Strängnäs domkyrkobibliotek för att skissa på en utgivningsplan. Året därefter, 2020 var Erika Kihlman, docent i latin vid Stockholms universitet, anlitad för det tvååriga översättningsarbetet. Detta tack vare ett stort bidrag från Segelbergsska stiftelsen för liturgivetenskaplig forskning. Därefter engagerades docent Karin Lagergren vid Linnéuniversitetet, för att transkribera de liturgiska sångerna. Året därefter påbörjade en rad artikelförfattare, från

Strängnäsmissalet, 2019. Foto: Marcus Willén Ode

Redaktionsmöte 2022: Elin Andersson, Marcus Willén Ode, Fanny Stenback och Lisa Lanning. Foto: Bengt Jonshult

universitet och institutioner i hela Sverige, sitt skrivande.

Projektet omfattar 2,4 miljoner kronor och finansieras så här långt av Pro Fide et Christianismo, Gustav VI Adolfs stiftelse för svensk kultur, Olle Engkvists Stiftelse, Strängnäs stiftsstyrelse, Kungl. Vitterhetsakademien, Åke Wibergs stiftelse, Södergrenska stiftelsen, Lars Hiertas minne, Birgittaföreningen, Societas Sanctæ Birgittæ och Musikaliska Akademien.

Tre volymer

Förordet till artikelvolymen och hela utgåvan är författat av biskoparna Anders Arborelius och Johan Dalman. Docent Birörn Tjällén presenterar ny forskning om Biskop Rogge och

Sturetiden. Professor Stephan Borgehammar skildrar gudstjänstlivet i den senmedeltida sockenkyrkan. Docent Erika Kihlman bidrar med banbrytande forskning om Strängnäsmissalets textkällor. Docent Karin Lagergren analyserar sångerna i Strängnäsmissalet, och deras varianter. Docent Wolfgang Undorf analyserar boktrycket. Docent Patrik Åström analyserar bokbandet, material och användning. Professor Eva Lindqvist Sandgren skildrar historien bakom Julia Becks illuminationer i Missale Strengnense. Konservator Fanny Stenback lyfter bevarandefrågan. Fil dr Elin Andersson skildrar överbibliotekarie Gustaf Klemmings intensiva försök att köpa missalet till KB:s samlingar. Teol dr Carl Sjösvärd Birger skriver om 1900-talets liturgiska uppvaknande i Strängnäs stift och en hundraårig vision om att ge ut missalet på nytt.

Volym II innehåller en översättning från latin till svenska, med vetenskapliga kommentarer. De två första volymerna innehåller över 400 bilder av medeltida miljöer och föremål. Majoriteten av fotografierna är nya, i många fall de första fotograferingarna av de medeltida föremålen.

Volym III framvisar hela missalet i färgbilder, från pärm till pärm. För formgivningen av de tre volymerna står illustratören och grafiska formgivaren Lisa Lanning.

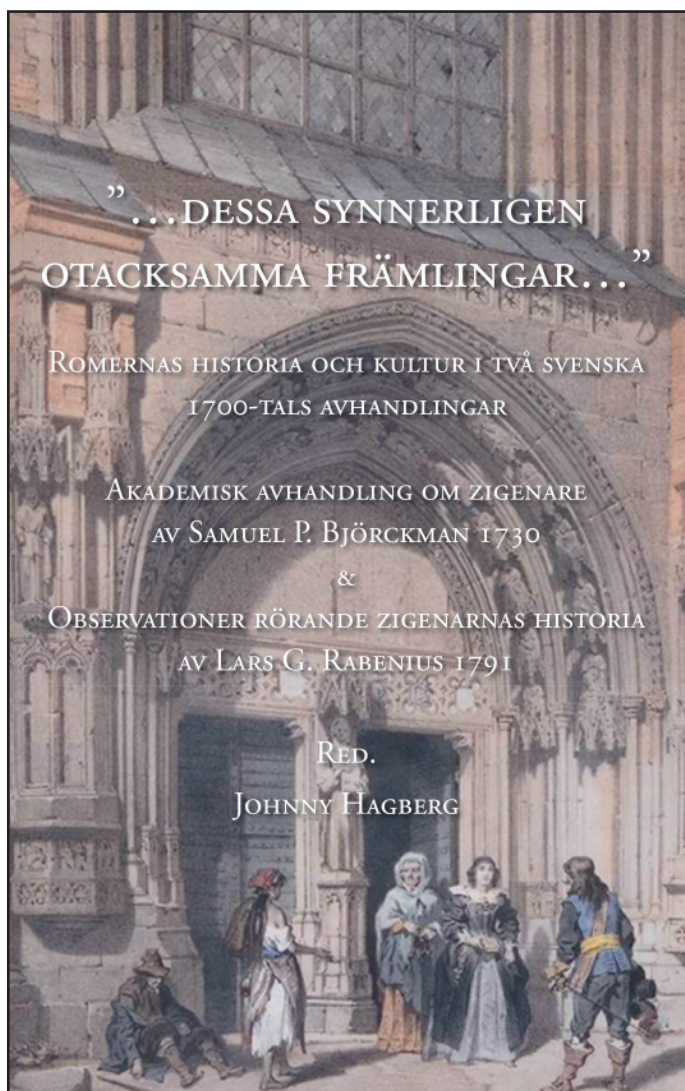
Den 19–20 september anordnas ett symposium i Strännäs domkyrka och Roggeborgen, med anledning av utgivningen av Strängnäsmissalet.

Marcus Willén Ode

huvudredaktör och ordf. i Strängnäs stiftshistoriska sällskap

Stöd projektet genom en bokbeställning: marcus.willen.ode@svenskakyrkan.se, 0761- 62 48 42. Bokkassetten levereras i september med bifogad faktura om 1 950 kr (inkl frakt).

Otacksamma främlingar

Här presenteras för första gången två svenska avhandlingar från 1700-talet om romernas historia. De är ursprungligen skrivna på latin, den lärda världens dåtida språk, i Uppsala, 1730 respektive 1791. De är unikt centrala i den meningen att de utgör de tidigaste kända akademiska texterna om romer i Europa. Det är utgivarens förhoppning att texterna ska stimulera till vidare forskning om romsk historieskrivning.

Bokens titel *Dessa synnerligen otacksamma främlingar* är hämtad från Björckmans avhandling från 1730 och illustrerar omgivningens världsbild och synen på romer och romsk kultur. Antiziganismen, som har en lång historia, har beskrivits som en "socialt accepterad rasism". Fördomar och okunskap är i hög grad levande också i vår tid och historiska texter som dessa blir en viktig del i förståelsen av vad som givit antiziganismen dess näring.

Översättningen är gjord av docenten i latin Johnny Strand. Inledningen är skriven av Elin Strand och EU-parlamentariker Soraya Post. 1700-tals avhandlingarna kommenteras av prof. em. Erland Sellberg, idéhistoriker. Redaktör är Johnny Hagberg

Boken utges i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie som nr 86. Den omfattar 80 sidor och är bunden i hårdpärm. Pris 100 kr + frakt, beställes genom sällskapet.

Västsvenskt orgelbyggeri

Skara stiftshistoriska sällskap är en märkligt dynamisk företeelse bland de stiftshistoriska föreningarna. Bland sällskapets senaste utgåvor finns en välillustrerad bok i A4-format om orgelbyggaren M B Söderling och dennes tre söner. De kom att under 1800-talet utveckla sin orgelfirma till en av Västsveriges främsta.

Domkyrkoorganisten Jan H Börjesson i Kalmar har med arkivstudier, kärlek och kyrkomusikalisk inlevelse skapat en mycket läsvärd biografi om dessa orgelbyggare. Författaren har dokumenterat firmans samlade arbeten och presenterar för den orgelkunnige hur de söderlingska orglarna är disponerade. Med åtskilliga nytagna bilder illustrerar han orgelverkens, som det verkar, karaktäristiska fasader. Med andra, mer arkivhistoriskt präglade bilder möter läsaren dåtidens sociala, politiska miljö.

Med tanke på att orgeln är den gudstjänstfirande kyrkans huvudinstrument är det mer än glädjande att detta orgelbyggeri har fått sin sakkunniga, väl underbyggda presentation. Under författarens musikaliska ledning kan läsaren till allt annat också glädja sig över en skivinspelning från de söderlingska orglarnas klangvärld.

Skara stiftshistoriska sällskap kan notera att ännu en högklassig utgåva fått sin plats som nr 101 i sällskapets skriftserie.

Gunnar Weman (R.I.P)

Jan H Börjesson: *Söderling – en västsvensk orgelbyggerfamilj*. Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie. 250:- (inkl. CD-skiva)

Biskop J. A. Butschs boksamling

Strax efter sin 75-årsdag, den 2 mars 1875, avled Johan Albert Butsch. Han hade då varit biskop över Skara stift redan 1837. Han är begravd på Skänings-Åsaka kyrkogård.

Butsch var född i Borås den 6 februari 1800. Hans far, farfar, och farfars far var färgare till yrket. Hans farfars far hade flyttat till Borås från Tyskland och med åren blev familjen tämligen förmögna. Modern hörde till en ansedd borgarfamilj i Borås.

1815 blev han student i Uppsala och kalseniansk professor 1836. Biskopsutnämningen kom 1837 och 1838 gifte han sig med sin företrädare Sven Lundblads dotter Vendela Margareta. De skall ha blivit vigda under de lönnar som biskop Jesper Swedberg en gång planterade på Brunsbo.

Butsch var en helt annan personlighet än Lundblad som hade tydliga swedenborgska sympatier och kraftfullt motarbetade den Landahlska väckelsen i stiftet. Butsch intog en positiv hållning till den kyrkliga väckelsen och i biblioteket fanns också Landahls predikningar från 1839.

Med start den 22 mars 1876 påbörjades försäljningen av hans boksamling i Skara. En katalog trycktes. Bibliotekets tyngdpunkt är av förklarliga skäl teologi - inte minst tysk. Även en större samling av historisk litteratur fanns i biblioteket: ett praktband av Eric Dahlbergs *Suecia Antiqua* 1716 och Olof Rudbecks *Atland eller Manheim* 1677 liksom Peringskiölds olika historiska verk, språkvetenskap och utgåvor på grekiska och latin.

Butschs företrädare Jesper Swedberg finns representerad med ett flertal verk liksom sonen Emanuel Swedenborg. Swedbergs sällsynta psalmbok från 1694 finns med i ett halvfranskt band. Svärfadern Sven Lundblads bok *Christna Religionens Hufvud* Läror fanns i 10 exemplar till försäljning.

Biskopen ägde även ett exemplar av den så kallade "Röda boken" av år 1576 *Liturgia Svecanæ Ecclesiæ catholicæ & orthodoxæ conformia*. Bland dyrgriparna fanns även Lasse Lucidors *Helicons Blomster* från 1688 med det sällsynta B-arket.

Västgötsk topografisk litteratur var det klenst av. Dock kan nämnas Claes Johan Ljungströms Åhs och Wedens härader samt staden Borås 1865, *Redvägs* härad med staden Ulricehamn 1861 och *Kinneferdings och Källands härader samt staden Lidköping* 1871. Av samme författare fanns även hans *Runa* List 1866 och Ljungströms översättning av Hengstenbergs *Commentar till psalmerna* 1858. Säkerligen var det gåvoexemplar från författare.

Flera skaraförfattare är representerade. Största antal volymer (11) fanns av läkaren och läraren vid Veterinärinrättningen Lars Tidén (1775-1847). Men även Sven Hofs *Memoria Gymnasii Scarensis*, 1747.

Biskopen Andreas Rhyzelius (1677-1761) böcker *Sviogothia munita* eller *Historisk förteckning på borgar, fästningar, slott, kungshus och kungsgårdar i Svea och Götha riken* 1744 samt *Episcoposcopia suiogothica*, eller *Sticht och Biskopskrönlca* 1752 fanns i biskopens bokhyllor.

Samlingens äldsta böcker torde vara Thomas a Kempis *Vier uralte Geistreiche Büchlein* med ett företal av Martin Luther 1520 (betecknas i katalogen som rar) och *Concilia omnia a sanctissimi patribus celebrata* 1538.

Johnny Hagberg

Katedralens Vita Ljus

Jag har funnit min plats i katedralens mittskepp. Ett litet område i en vidsträckt helhet – en värld i världen. Jag är ensam i rummet – men ändå inte. Det vita morgonljuset flyter in genom fönstren och fyller rummet med sin närvaro, med en tystnad som kan tala utan ord. Är det verkligen så?

Allt jag har just nu är ljus, tid och tystnad. En ren stillhet omger mig. Och jag får sällskap av rummets mjuka bågar som oavslutligen sträcker sig mot ljuset, som min längtan. Allt finns här just nu i enkelhetens katedral. Den saknar pråliga glittrande utsmyckningar. Den har överlevt tidens stormar med sitt enkla och trofasta liv, ett rum som öppnar sin famn för alla rastande pilgrimer. Den förmedlar det enkla livets skönhet och ger oss pilgrimens nyckelord: enkelhet. Att våga skala bort det som är ett hinder för öppenhet, sårbarhet och svaghet.

Alla ljud fångas upp och blir till ekon. Det är inte möjligt att röra sig obemärkt i rummets tystnad. Inte ens med största försiktighet. Katedralens lyhörda öra fångar upp allt, även mina andetag. Den ger mig känslan av att vara omsluten av en famn från alla sidor. Jag övar mig på konsten att låta mig omfamnas av katedralens Stora Berättelse. Det är som om någon kommer gående emot mig i en ljus skepnad.

När vi bedömer gamla tings värde är det ofta skicket som är det viktigaste. Ju helare, desto mer värdefullt. Detta gäller inte mitt liv. Ju trasigare det är, desto mer omfamnar katedralens vita ljus mina skador och gör dem vackra. Den har själv vuxit fram ur en lidande värld, skapad genom svaga händer och ängsliga hjärtan. Det som skapas ur det trasiga och ofullkomliga förvandlas till ett ömhetens läkande sakrament.

Jag uppmärksammar de brådskande, dova ljuden utifrån och de stillastående svagt sorlande ljuden inifrån. De olika ljudens karaktärer möts, samspelar och vittnar om det pågående livet. Allting pågår som i vågor och har med allting att göra. Inget sker bara för sin egen skull.

En sjungande koltrast med klargul näbb och solgul iris i ögat har intagit sin plats på taket till kyrkans ingång. Vår nationalfågel sjunger i en samtalston, påminner om att inget pågår för sin egen skull. Den pausar inte när katedralens klockspel sjunger sin psalm, utan lägger in ytterligare en tonslinga i klockspelets livsklanger. Var kommer du ifrån och vad vill du mig ännu, du omätlige, som fortsätter att komponera hoppets musik utan att förtröttnas?

Katedralskroppen andas lugnt med en gungande, värmande närhet. Den är formad med en svag vridning åt höger. Detta

eftersom Kristus lutade sitt törnekrönta huvud åt höger på korset. De som byggde katedralen formade den utifrån sitt hjärta med Kristi anlete för ögonen.

Katedralens väsen har med allting att göra. Den befinner sig här som en urbild för Guds famnen. Hela rummet in i minsta detalj möter min längtan med den Stora Berättelsen. Den har omfamnat oss och tröstat från begynnelsen och fram till nuets skälvande sekunder. Rummet möter mig med en blick som vet. Som i en tyst bikt, en närvarande blick som förmedlar sanningen om att det finns ett gudomligt gensvar: "Jag ser dig mitt barn och jag älskar dig."

Jag sveper med blicken över det stora fönstret som vetter mot förmiddagsluset. Det är inte bara bilderna i sig som fångar mig, utan framför allt det känslomässiga mötet. Några bilder glider min blick förbi, andra stannar den till vid. Mitt känsloläge just idag avgör att det är Mariabilden med Jesusbarnet i famnen som jag stannar till vid. Marias ansikte strålar av en stolt visshet: "Se här barnet jag bär!" Hennes ansikte visar på den kärlek hon bär in i tiden. Bilden ger mig vägar ur förtvivlan, vägar som leder till det jag inte kan överblicka: "Jag ser dig och jag älskar dig."

Musiken har fyllt kyrkorummet med längtan efter det mål dit Mozart var på väg med sitt requiem och med det hopp som Franz Schubert andas i sin sista sonat, den 21:a. I deras musik finns ett överjordiskt budskap som jag inte kan stå emot. Musikskaparna förmedlar en tredje ton som lever sitt liv bortom alla begränsningar. Denna ton finns inte – men finns ändå. Den bryter sig fri genom alla former. Var kommer denna ton ifrån?

Svärtan som skuggar tonernas liv skriker inte högt men når djupt, liksom luset. Musiken skapas ur de ekon av hopp som växer inifrån. Denna glas-sköra musik väcker tårar. Något möter oss långt inifrån varandra. Musiken komponerade Mozart och Schubert trots vetskapen om att de snart skulle dö. Därför leder den oss till rotfasthet och livstillit mitt i livets bräcklighet.

Minnen från min barndoms trädgård drar som en lätt vind genom kastanjeträden från någonstans eller ingenstans. Jag uppfattar röster inifrån som kallar mig ur ett förlorat land men som ändå finns kvar i mig. Jag anar ett barn som inte åldrats, barnet i en dåtid som var min.

Från trädens vita kandelabrar formar en lövsångare sitt vmodiga adagio, som landar mjukt i blomsterrabatten och i mitt hjärta. Trädgården är fylld av fjäderlätta tecken som ljudlöst svävar fram och tillbaka, likt minnen och drömmar som oupphörligt sjunker och hämtas upp igen.

Sovrumsfönstret på andra våningen står öppet mot trädgården. En spetsgardin fladdrar ut och in i den svaga vinden. Det var i detta rum jag blev till, fyllde mina lungor med luft för första gången, såg det första luset, lärde mig hur regnet doftade, fick ta emot mitt livs första leende och den värld som gav mig sina ritualer. Och här öppnade kvällsluset sin smaragdport inför natten, då de tysta ljuden tog över. Jag visste inte var jag hamnat men litade på den villkorslösa omfamningen. Denna stilla känsla i ett vitt ljus – som i katedralen.

I husets glasveranda satt jag tillsammans med min mor under hennes sista år och delade minnen. I en veranda kan man avlyssna de avlägsna ljuden från övriga rum, ljud som blandas med ljuden utifrån, ja, som i katedralens rymd. Ett väntrum för tillträde till helhetens alla rum, till det vita ljusets värld. Allt finns alldeles bredvid mig, inom mig och i den andre.

Varför återvänder jag gång på gång till minnena? Till mitt ursprungs stigar, mina brädgolv och stenmurar? Vad söker jag på den slingriga skogsstigen, vid trägrinden vid bäcken, sitt-

brädan i trädet, i sockenkyrkan och i det katedralsrums som varit en tillflykt under sekler? Det förlorade tystnar aldrig. Det ropar mig tillbaka, finns som en bild kvar i mitt minnesträd, drar minnena ur glömskans dimmor, ända inifrån ursprungets marker.

Jag söker ständigt mina paradis och smultronställen, symboler för frihet och förväntan. Vad är det för en längtan som sitter i bröstet? Detta som våra poeter ger oss ett språk för: "Den bästa dagen är en dag av törst", "valv bakom valv oändligt". Kan en törst finnas om inte källan finns? Kan en längtan röra vid mitt hjärta utan minnesspår av ett paradis?

I vårt landskap vallfärdar vi till minneskällorna: Sankt Olofs källa i Husaby, Sankta Elins källa utanför Skövde, tandläkarnas skyddshelgon Sankta Apolonias källa i Medelplana samt alla okända och ibland hemliga källor som porlar i vårt vidsträckta landskap och som vårdas ömt av dem som vet. Källor vi speglar våra ansiktens senaste skrift i.

C.G. Jung benämner vårt sökande efter paradiset en arketyper. Ett kollektivt medvetande om ett rike inom oss, en osläckbar gnista i varje människa. Sökandet efter evig frid och sorglöshet är människans adelsmärke antingen vi sitter i ett kyrkorum, i rosenbersån eller befinner på trasighetens och krigens slagfält. Arkaiska böljor för upp denna längtan till vårt medvetande hur vi än har det omkring oss.

Kyrkofadern Athanasius (298–350) talar om denna inbyggda längtan som en Guds kallelse på sin avbild i oss. Människan består av längtan. Gud är inpräntad i vårt väsen. Guds avbild lyser i vårt innersta rum. I det nyfödda barnets ansikte förundras vi av detta ljus. Barnet som ännu inte formar sina ord men förmår sträcka sig efter en hand. Där i händernas möte sker den mäktigaste ström som kan överföras från en människa till en annan.

"Står det inte i er lag: *Jag har sagt att ni är gudar?*" (Joh. 10:34)

Katedralen får mig att lyssna både inåt och utåt, ger mig sin famn, sitt ansikte, sin kropp, hela sitt liv. Den lyfter min blick ur de avgrunder jag möter. Det är som att sitta ner i en genomskinlig glasveranda och lyssna till suset utifrån och inifrån. I ett väntrum till det som söker mig, det vita ljusets hemort. Katedralen har skapats av människans längtan. Varje sten, varje bild, musik och ord är framsprunget ur vårt inreboende sökande efter det utsägliga. Mitt hjärta bärs och vidrörs av ett djup minne av Guds ursprungliga beröring av min själ.

Jag blir ett barn i katedralens vita ljus, ett barn som vilar i en famn, i sorlet av Matteuspassionens altaria: "Förbarma dig Gud, förbarma dig Gud, förbarma dig min Gud."

J. S. Bachs musik rymmer mitt liv. En djupandning av sorg, men med ett hopp som envist rör sig genom hela arian. Skönheten och lidandet i musiken samspekar. Denna bön genomsyrar allt jag möter. Den bär en hand av ljus som sträcker sig efter min och stillsamt för mig genom livets snårskog till det som är längtans slutmål.

Nobelpristagaren i litteratur Jon Fosses roman *Vithet* beskriver mötet mellan huvudpersonen och en skepnad i ett vitt ljus när han irrat sig vilse. Men detta vita ljus är inte bara där borta, det är här, alldeles intill. Närmre än luften vi andas.

För min inre blick är katedralen en ljus, skimrande skepnad som möter mig i sin vithet. Det är inte jag som söker den Stora Berättelsens ljus – det söker mig. Bredvid mig går Någon som jag skymtar i ögonvrån men som tillitsfullt lägger sin hand på min skuldra och säger: "Här är jag ... jag ser dig och jag älskar dig!"

Välkommen som medlem

Det här får du som medlem:
Medlemsblad 4 gånger per år
Inbjudningar till boksläpp
Inbjudan till årsmöte och föredrag
Information och recensioner av böckerna i webbshop

NYA MEDLEMMAR

Bo Andersson	Ramstalund
Håkan Brattgård	Götene
Lars-Ola Dahlquist	Göteborg
Gertrud Edsbacke	Vänersborg
Anders Flanking	Skövde
Roger Hammarström	Karlsborg
Thomas Hennig	Vinninga
Kurt Karlsson	Uddebo
Hans-Olof Et Ingrid	
Martinsson Wikström	Axvall
Lisbeth Nilsson	Kvänum
Carolina Oldberg	Partille
Mikael Oskarsson	Borås
Maria Schildt	Uppsala

MEDLEMSINFORMATION

Årsavgiften är 150 kr.
Bankgiro: 5812-8166
Swishnummer: 123 303 59 46
BIC=SWEDSESS
IBAN: SE45 8000 0828 9102 4883 5274
Anmäl ändrad adress eller titel till register-
ansvarig Ulla Falk, Hattmakaregatan 10,
532 33 Skara, munkgarden@telia.com

Detta är sista medlemsbladet som skickas till Dig som inte betalt årsavgift.

Sällskapet är beroende av medlemsavgifter. Tryck och porto är betydande utgifter och därför kan vi inte sända ut gratistidningar.

Betala därför årsavgiften snarast för att ha tidning och medlemskap.

Insamling till orgeln i Varnhem 2022-2025

SWISH

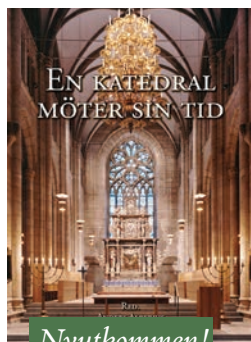
Skara pastorat: 123 375 55 43
(märk: "Orgel Varnhem").

BANKGIRO

Skara pastorat: 460-5465
(märk "Orgel Varnhem")

Hitta din nästa bok i webbutiken

skarastiftshistoriska.nu

En katedral möter sin tid

Om domkyrkans senaste ombyggnad.
Red. Anders Alberius
2025. 250,-

Världslig makt och himmelskt manna

Om Maria Euphrosynes liv och verk. 2025.
Red. Susanne Tienken,
Johnny Hagberg 250,-

Läcköemblemen

En insikt i Magnus Gabriel och Maria Euphrosyne De la Gardies bildvärld.
Svensk upplaga. Simon McKeown. 2024. 250,-

Husabypaketet

Kristnande, takmålningar samt trosbekännelsen med bilder från kyrkorna på Kinnekulle.

- Ekon från Husaby Bengt Wadensjö
- Biblia Pauperum Erik Långström
- Bilder av tron Markus Hagberg

HELA
PAKETET:
380,-
Ord.pris 450,-

Priserna gäller fram till 31 augusti 2025 eller så länge lagret räcker. Större upplagor av Stiftshistoriska sällskapets böcker kan också beställas direkt genom ordf Johnny Hagberg, jonnyhagberg52@gmail.com.

Medlemserbjudande

Välj tre böcker, betala för två.

Du får den billigaste boken utan kostnad. Erbjudandet gäller ej böcker utgivna 2025 eller böcker som utges i samarbete med annan utgivare. Beställ via mail (se nedan) och ange Sommar2025.

SKARA STIFTSHISTORISKA SÄLLSKAP

STYRELSE

Ordf. Johnny Hagberg, Skara
Telefon: 070-550 00 98. E-post: jonnyhagberg52@gmail.com

Vice ordf. Lena Maria Olsson Floberg, Fristad
Skr. Robin Gullbrandsson, Trevattna
Kassaförvaltare Gunnar Wilsson, Skara
Markus Hagberg, Skara
Fredrik Häggglund, Borås
Judith Fagrell, Skara
Helena Långström Schön, Skara
Karin Nilsson, Lovene